

viva vox

E V A N G E L I I

De waarde van de sacramentaliteit
van de prediking voor gereformeerde
prediking in de huidige tijd
onderzocht aan de hand van het werk
van prof. dr. C. Graafland.

Geert van Ingen (1600680)
Protestantse Theologische Universiteit
Vakgebied: Praktische theologie
Begeleider: F. (Ciska) Stark
Beoordelaar: W. Th. (Wim) Moehn

10-01-2024

Abstract

The sacramentality of preaching could be characterized by four theological notions: God's Self-revelation, Word and Spirit, presence of Christ, mediation of salvation. These four theological notions of the sacramentality of preaching function in the sermons and the theological literature of Cornelis Graafland (1928-2004). Graafland is convicted that preaching, although medium of God's speaking and saving presence, ought to descend in the existence of the preaching and listening humans. Preaching in this way is a real and existential encounter between the justifying God and the lost and sinful humans. So, in the vision of Graafland, preaching isn't speaking *about* salvation, but is an event of salvation.

This secular age is characterized by an immanent frame. In this frame it isn't anymore self-evident to interpret reality with an appeal to religion. At the same time, there is a growing dissatisfaction with this immanent frame and a new longing to meaning and experiencing of the transcendent. This current, secular age asks for a renewal of preaching. Reformed preaching ought not to fall in her risk of rationalisation and abstraction, but ought to return to her roots and essence, so that preaching is a place of existential, experiencing encounter with the transcendent. That is the value of sacramental preaching in the current, secular age.

Graafland's theological vision of the sacramentality of preaching is to some extent useful to define this needed sacramental and existential preaching. The structure of his theology of preaching lays the foundation for the needed transcendental and existential preaching. At the same time, his theology lacks the concretization for the current age.

Key words: Sacramentality, preaching, Graafland, reformed, secular, existential.

Woord vooraf

Met vreugde heb ik aan dit onderzoek gewerkt. Menigmaal werd ik positief verrast door de rijkdom van de gereformeerde homiletiek en door de frisse en existentiële wijze van theologiseren van Graafland. Opnieuw ben ik overtuigd geraakt van de relevantie van de gereformeerde theologie voor kerk, maatschappij en academie. De gereformeerde theologie is mij dierbaarder geworden door dit onderzoek. Tegelijk heb ik eens te meer gezien dat het nodig is om als erfgenamen van de gereformeerde traditie te blijven reformeren, als wij niet vervreemd willen raken van de wortels en het wezen van onze traditie: *ecclesia reformata quia semper reformanda*. Graafland is daarin een voorbeeld geweest voor mij, zowel in zijn theologiseren als in zijn preken.

Voor dit onderzoek ben ik dank verschuldigd aan diverse mensen die mij hebben ondersteund. Allereerst bedank ik dr. Ciska Stark voor haar begeleiding tijdens het proces. Ik bewaar goede herinneringen aan de nuttige gesprekken die we hadden, waarin we het onderzoek verder aanscherpten. Steeds ontving ik van haar nuttige feedback. Ik ben dankbaar dat ik tijdens dit onderzoek van haar homiletische kennis gebruik heb mogen maken.

Ook dank ik prof. dr. Wim Moehn voor het mede-beoordelen van mijn masterthesis. Ik ben dankbaar dat hij, als indirecte opvolger van Graafland als hoogleraar ‘geschiedenis van het gereformeerd protestantisme vanwege de Gereformeerde Bond’ en als lid van de stuurgroep van het Graafland-centrum, deze rol op zich heeft willen nemen.

Tevens ben ik dank verschuldigd aan de familie van wijlen prof. dr. C. Graafland. Zij gaven mij de toestemming om het archief in te gaan en diverse preken en dictaten te bestuderen. Ik heb ervan genoten.

Daarnaast dank ik mijn (schoon)familie en mijn vrienden voor de steun die zij in de afgelopen maanden hebben gegeven. Maar niet alleen in de afgelopen maanden kon ik daarop rekenen, ook in de jaren van studie daarvoor en ook toen het studeren onmogelijk was door mijn burn-out.

Met name bedank ik mijn verloofde Eline. Ik ontmoette haar toen ik diep in mijn burn-out zat. Zij heeft me toen gesteund, bemoedigd en voor me gebeden en heeft dat ook in de afgelopen maanden gedaan. Regelmatig mocht ik aan haar uitleggen waar ik mee bezig was, waardoor ik het daarna veel gemakkelijker op papier kreeg. De laatste weken heb ik mijn thesis geschreven in ‘ons huisje’, waarvan we onlangs de sleutel kregen. Nu is het nog een bouwplaats, maar straks, na de afronding van mijn onderzoek, gaan we er iets moois van maken.

Allermeest dank ik mijn trouwe Vader in de hemel. Het is door Zijn genade dat ik dit onderzoek en deze studie Theologie tot een einde heb kunnen brengen. Zonder Hem kan ik niets doen. Het is Zijn kracht die in mijn zwakheid wordt volbracht. Soli Deo Gloria!

Inhoud

Abstract	2
Woord vooraf.....	3
1. Inleiding	6
1.1 Probleemstelling.....	6
1.2 Vraagstelling.....	6
1.3 Positionaliteit.....	7
1.4 Doelstelling	7
1.5 Relevantie voor kerk, samenleving en academie	7
1.6 Methodologie	10
2. Theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking	12
2.1 Inleiding	12
2.2 Augustinus	12
2.3 Reformatie.....	13
2.4 Dialectische theologie	15
2.5 The New Homiletic	16
2.6 Theologische noties.....	17
Gods Zelfopenbaring.....	18
Woord en Geest	18
Christuspresentie	18
Heilsbemiddeling.....	19
2.7 Deelconclusie	19
3. Theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking in het werk van prof. dr. Graafland 21	
3.1 Inleiding	21
3.2 Gods Zelfopenbaring.....	21
3.2.1 Gods Zelfopenbaring in preken.....	21
3.2.2 Gods Zelfopenbaring in theologische literatuur	22
3.3 Woord en Geest	24
3.3.1. Woord en Geest in preken	24
3.3.2. Woord en Geest in theologische literatuur.....	24
3.4 Christuspresentie	25
3.4.1. Christuspresentie in preken	25
3.4.2. Christuspresentie in theologische literatuur	26
3.5 Heilsbemiddeling.....	27
3.5.1. Heilsbemiddeling in preken.....	27

3.5.2. Heilsbemiddeling in theologische literatuur.....	27
3.6 Deelconclusie	28
4. Sacramentaliteit van de prediking in het licht van seculariteit.....	30
4.1 Inleiding	30
4.2 Secularisering	30
4.3 Secularisering van de prediking	31
4.4 Prediking ten tijde van secularisering.....	32
4.5 Deelconclusie	34
5. Eindconclusie	36
5.1 De sacramentaliteit van de prediking	36
5.2 Sacramentaliteit van de prediking bij Graafland	36
5.3 Sacramentaliteit van de prediking in de seculiere tijd.....	37
5.4 Hoe helpt Graafland?.....	38
6. Evaluatie.....	39
7. Bibliografie.....	40

1. Inleiding

In deze masterthesis onderzoek ik de waarde van het sacramentele karakter van de prediking voor gereformeerde prediking in de huidige, seculiere tijd. Hiervoor ga ik te rade bij het werk van prof. dr. C. Graafland (1928-2004). Later in deze inleiding zal ik mijn keuze voor hem nader toelichten.

Allereerst formuleer ik de probleemstelling en vraagstelling van dit onderzoek. Vervolgens geef ik weer wat mij ertoe heeft gebracht om dit onderzoek te doen. Daarna verantwoord ik de doelstelling en de relevantie van dit onderzoek. Tenslotte verantwoord ik de gehanteerde methode.

1.1 Probleemstelling

Om goed onderzoek te doen, is het belangrijk om goede onderzoeksvragen te hebben. En om goede onderzoeksvragen te formuleren, is het belangrijk om een goed onderzoeksprobleem te hebben. Voor het vaststellen van het onderzoeksprobleem, maak ik gebruik van de ‘viertrapsraket’ uit *The Craft of Research*. Deze onderscheidt vier lagen in het onderzoeksprobleem: *topic, conceptual question, conceptual significance, potential practical application*.¹

Ik onderzoek de waarde van het sacramentele karakter van de prediking voor hedendaagse, gereformeerde prediking in een geseculariseerd tijdperk, aan de hand van het werk van prof. dr. C. Graafland,

omdat ik wil ontdekken wat de essentie is van het sacramentele karakter van de prediking,

om aan te tonen in hoeverre het sacramentele karakter van de prediking onmisbaar is voor gereformeerde prediking in de huidige tijd,

zodat hedendaagse, gereformeerde prediking wordt herijkt.

1.2 Vraagstelling

Het hierboven genoemde onderzoeksprobleem brengt mij tot de volgende onderzoeksvragen:

Hoofdvraag: Hoe helpt de visie van prof. dr. C. Graafland op prediking om de waarde van de sacramentaliteit van de gereformeerde prediking te ontdekken in de huidige, seculiere tijd?

Deelvraag 1: Welke theologische noties zijn typerend voor de sacramentaliteit van de prediking?

Deelvraag 2: Hoe functioneren theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking in het werk van Graafland?

Deelvraag 3: Welke uitdagingen voor de prediking zijn typerend voor de huidige, seculiere tijd, met het oog op de sacramentaliteit van de prediking?

Begripsafbakening

Ik gebruik het begrip ‘sacramentaliteit’ om de veronderstelde realiteit te beschrijven dat God werkzaam aanwezig is in, met en door menselijke activiteit. Anders gezegd: de Onzichtbare die

¹ Wayne C. Booth, Gregory G. Colomb, Joseph M. Williams, Joseph Bizup, William T. Fitzgerald, *The Craft of Research* (Chicago: The University of Chicago Press, 2016), 33-64.

werkzaam aanwezig is in het zintuiglijk waarneembare. Dus een geestelijke realiteit in fysieke activiteit. In mijn onderzoek betrek ik dat op de prediking.²

Het begrip ‘gereformeerd’ vat ik breed op. Het gaat niet over een specifiek kerkverband of een specifieke groepering. Ik bedoel een theologische stroming aan te duiden die zichzelf als erfgenaam van de reformatoren ziet en daar in leer en leven nog steeds uit put.

1.3 Positionaliteit

Dit onderzoek raakt aan mijn passie voor prediking. Sinds ik in het kader van de master Gemeentepredikant homiletiek heb gevolgd, is mijn interesse gewekt voor de sacramentaliteit van de prediking. Het maakt in mij een verlangen los om het te ervaren als hoorder en om er woorden aan te geven als voorganger.

Dit is niet los te zien van jaren preken beluisteren in de plaatselijke, hervormde gemeente. Gaandeweg lukt het me steeds beter om erop te reflecteren. Ik krijg steeds helderder waar ik naar verlang in de prediking: naar Christus die op ons toekomt en naar woorden die daaraan worden gegeven.

Ik doe dit onderzoek dus met een persoonlijke drive. Ik wil woorden vinden om de essentie en de waarde van deze realiteit te beschrijven. Ik wil echter ook de hedendaagse, gereformeerde prediking dienen, die mij aan het hart gaat. Daarom wil ik de sacramentaliteit van de prediking niet alleen als abstract concept onderzoeken, maar ik wil ontdekken wat de waarde ervan kan zijn voor gereformeerde prediking in de huidige tijd.

Ik ben hiervoor bij prof. dr. C. Graafland terechtgekomen. Dat lijkt wellicht niet de meest voor de hand liggende keuze. Ik zie in Graafland een theoloog die de erfenis van de gereformeerde orthodoxie op frisse wijze heeft willen doorgeven, zowel in zijn theologiseren als in zijn preken. Ik ben onder de indruk geraakt van de existentiële, integere en vernieuwende wijze waarop hij zich heeft verhouden tot de gereformeerde traditie. Toen ik ontdekte dat het hem in zijn preken naar eigen zeggen te doen is geweest om de *praesentia realis Dei*, heb ik ervoor gekozen om aan de hand van zijn werken te komen tot het formuleren van de waarde van sacramentaliteit van de prediking in de huidige tijd.

1.4 Doelstelling

De doelstelling die ik heb met betrekking tot mijn thesis is als volgt: Ik presenteer een onderzoek waarin ik duidelijk heb beargumenteerd wat de waarde is van de sacramentaliteit van de prediking voor gereformeerde prediking in de huidige tijd, waarbij ik gebruik maak van de visie van prof. dr. Graafland op de sacramentaliteit van de prediking.

1.5 Relevantie voor kerk, samenleving en academie

Ik ben ervan overtuigd dat mijn onderzoek relevant is voor kerk, samenleving en academie. Dat zal ik in het navolgende verantwoorden. Ik begin met de relevantie voor de kerk. Volgens Tillich staat in de protestantse traditie de secularisatie van de eredienst op het spel. Hij bedoelt dat de protestantse kerk permanent gecorrigeerd moet worden door het sacramentele element, namelijk dat de kerkdienst een beoefening van de reële gemeenschap met Christus is. Hij pleit daarom voor een rooms-katholieke correctie: de reële presentie van Christus in de eucharistie. Hij gaat daarbij echter voorbij aan de

² De door mij gehanteerde definitie is vergelijkbaar met de definitie die wordt gebruikt in: J. Mark Beach, ‘The real presence of Christ in the preaching of the Gospel: Luther and Calvin on the Nature of Preaching’, in: *Mid-America Journal of Theology* 10 (1999): 92; Jung, Jae-Woong, ‘The sacramentality of preaching: A sacramental Theological Approach to Preaching as the Word of God’ in: *신학과 실천* 70 (2020): 63.

gereformeerde preekopvatting, waarin door Woord en Geest de reële presentie van Christus wordt bemiddeld.³ Ook al zijn er in de oplossing die hij aandraagt andere keuzes te maken, zijn analyse van het probleem is helder. In de beantwoording van de derde deelvraag zal blijken dat Tillich niet alleen staat in zijn probleemanalyse. De protestantse eredienst loopt blijkbaar het risico te seculariseren. Hier ligt de relevantie van mijn onderzoek. Als de sacramentele dimensie van de prediking ontbreekt, verliest prediking kracht. Prediking wil namelijk het medium zijn van de *praesentia realis Dei*. Wanneer deze dimensie van prediking uit het zicht raakt, vervlakt de prediking en verwordt zij tot slechts één van de vele vormen van communicatie. Daarom haal ik in mijn onderzoek de sacramentele dimensie voor het voetlicht. Ik hoop daarmee hedendaagse, gereformeerde prediking te herijken. Juist in de huidige tijd is dat relevant, mijns inziens. Daarmee kom ik bij de relevantie voor de samenleving.

Ook de samenleving is gediend met dit onderzoek. In de afgelopen decennia zijn kerken leeggelopen door secularisatie. Er is niet langer sprake van een breed gedeeld godsbesef. Tegelijk ontstaat er een nieuwe zoektocht naar het beleven van spiritualiteit en zingeving. Dat vraagt om vernieuwing van de prediking. Naar mijn overtuiging is die vernieuwing eigenlijk een terugkeren naar de wortels van de gereformeerde prediking. Het sacramentele karakter van de prediking wil namelijk ten diepste ervaren en beleefd worden en wil niet zozeer de ratio van de mens aanspreken, maar de existentie en de beleving. De samenleving is er dus mee gediend als de prediking dat sacramentele karakter draagt, aangezien de eredienst dan een plek is waar God reëel present is en waar Hij dat ook laat ervaren. De kerk is dan een vindplaats van God, een huis voor de ziel en een plek waar het transcendente op ons toekomt.

Relevantie voor academie (stand van het onderzoek)

Niet alleen kerk en samenleving zijn met dit onderzoek gediend. Ook de academie wordt verder geholpen. Met dit onderzoek wordt nieuwe kennis aan de wetenschap toegevoegd. In het navolgende verantwoord ik hoe mijn onderzoek zich verhoudt tot reeds aanwezige kennis. Mijn onderzoek raakt aan verschillende wetenschappelijke debatten, namelijk het debat rondom de essentie en de relevantie van de sacramentaliteit van de prediking en het debat rondom het werk van prof. dr. Graafland.

Sacramentaliteit van de prediking

Naar de sacramentaliteit van de prediking is veel onderzoek gedaan, zowel naar de theologiegeschiedenis als naar de essentie ervan. Dat is grofweg op drie verschillende manieren gebeurd.

Ten eerste zijn er de werken waarin een overzicht wordt gegeven van (een deel van) de geschiedenis van de theologie van prediking en waarin daarnaast theologische grondlijnen inzake de prediking worden geschetst. Deze werken zijn niet specifiek toegespitst op de sacramentaliteit van de prediking, maar geven wel aandacht aan de geschiedenis en de essentie van dit concept. Dit zien we bij Stark en De Leede⁴ en bij Stark⁵.

³ F.G. Immink, *Het heilige gebeurt: Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011), 54, 59.

⁴ Bert de Leede en Ciska Stark, *Ontvouwen: Protestantse prediking in de praktijk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2017), 19-39.

⁵ Ciska Stark, *Proeven van de preek: Een praktisch-theologisch onderzoek naar de preek als Woord van God* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2005), 57-61, 85-97, 202, 462-463.

Ten tweede zijn er de werken die specifiek ingaan op de sacramentaliteit van de prediking en hierbij een aantal historische posities weergeven en analyseren. Dit zien we bij Jung⁶, Beach⁷ en Oberman⁸.

Ten derde zijn er werken die een analyse geven van de essentie van de sacramentaliteit van de prediking. Deze werken hebben het wezen ervan in kaart gebracht. Dit vinden we bij Van den Brink en van der Kooi⁹, bij Immink¹⁰ en bij Josuttis¹¹.

De sacramentaliteit van de prediking is dus uitgebreid onderzocht. Er is zowel onderzoek gedaan naar de geschiedenis als naar de essentie van de sacramentele dimensie van de prediking. Mijn eerste deelvraag zal daarom geen nieuwe kennis toevoegen aan de wetenschap, maar zal slechts eerder gedaan onderzoek inzake de sacramentaliteit van de prediking in kaart brengen. Echter, met de vraag naar waarde van de sacramentaliteit van de prediking voor de huidige tijd (mijn derde deelvraag) hoop ik wel kennis toe te voegen. Immink, die Tillich citeert, maakt duidelijk dat de secularisatie van de eredienst op het spel staat.¹² Dit wordt echter niet uitvoerig uitgewerkt.

Er is onderzoek gedaan naar de hedendaagse uitdagingen van prediking. Een belangrijk, recent onderzoek is *dialog, dans en duel* van Kees van Ekris¹³. Daarin wordt geen expliciete aandacht gegeven aan de sacramentaliteit van de prediking, hoewel het impliciet zeker aanwezig is. In *Marginaal en missionair* van Wim Dekker, gepubliceerd in 2011, is wel aandacht gegeven aan de waarde van sacramentaliteit van de prediking in de hedendaagse context.¹⁴ Er is echter geen uitgebreide analyse van de theologie(geschiedenis) van de sacramentaliteit van de prediking. Ook heeft Graafland in dit onderzoek geen plaats.

Analyse van werken van prof. dr. Graafland

Er is nog weinig wetenschappelijke analyse gedaan naar de werken van Graafland. Eén bron bevat theologische reflectie op het theologiseren van Graafland, namelijk *Uitdagend gereformeerd*. In deze bundel is een preekanalyse, van de hand van C.G. Graafland. Hij noteert en analyseert hoe Graafland in die preek spreekt over de presentie van Christus door Woord en Geest.¹⁵ Daar is dus een korte reflectie op wat ik de sacramentaliteit van de prediking noem. Graafland reageert op deze analyse door te zeggen dat het hem in het preken inderdaad gaat om de *praesentia realis Dei*.¹⁶ Verder is er geen analyse van sacramentele aspecten in de werken van Graafland. Met het onderzoek van mijn tweede deelvraag voeg ik daarom kennis toe aan de wetenschap.

⁶ Jung, 'The sacramentality of preaching': 61-92.

⁷ Beach, 'The real presence': 77-134.

⁸ Heiko A. Oberman, 'Preaching and the Word in the Reformation', in: *Theology Today* v18 n1 (1961): 16-29.

⁹ G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek: Een inleiding*, 4^e druk (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013), 534-538.

¹⁰ Gerrit Immink, 'De reformatorische preek', in: *Ritueel bestek: Antropologische kernwoorden van de liturgie*, ed. Marcel Barnard en Paul Post, (Zoetermeer: Meinema, 2001), 228-233; Immink, *Het heilige gebeurt*, 29-78, 121-147, 267-275; Gerrit Immink, *Over God gesproken: Preken in theorie en praktijk*. (Utrecht: Boekencentrum, 2018), 32-44.

¹¹ Josuttis, Manfred, *Die Einführung in das Leben: Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1996: 85-101.

¹² Immink, *Het heilige gebeurt*, 54, 59.

¹³ Kees van Ekris, *Dialog, dans en duel: Preken voor tijdgenoten* (Utrecht: Kok-Boekencentrum, 2022).

¹⁴ Wim Dekker, *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpde kerk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011), 95-132.

¹⁵ C.G. Graafland, 'Een geboren Redder: Analyse van een Kerstpreek' in: *Uitdagend gereformeerd: Reacties op Prof. Dr. C. Graafland* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1993), red. C.G. Graafland, H.B. Graafland, A.J. Zoutendijk Graafland, 17-48.

¹⁶ C. Graafland, *Verantwoord gereformeerd: Een voortgezet gesprek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1995), 23.

Er is ook geen onderzoek gedaan naar de relevantie van het functioneren van sacramentele aspecten in het werk van Graafland voor hedendaagse, gereformeerde prediking. In mijn derde deelvraag trek ik de lijn door van Graafland naar hedendaagse, gereformeerde prediking. Dat onderzoek is niet eerder gedaan, dus ook daarmee voeg ik kennis toe aan de wetenschap.

1.6 Methodologie

In deze paragraaf beargumenteer ik methode die ik in mijn onderzoek heb gehanteerd. Hierdoor wordt duidelijk op welke manier ik tot kennis kom. Eerst beargumenteer ik mijn keuze voor literatuurstudie als methode. Daarna beargumenteer ik de stappen die ik neem in het beantwoorden van de deelvragen.

Literatuurstudie

Mijn onderzoek is een kwalitatief onderzoek. Dit betekent dat de uitkomst van het onderzoek wordt uitgedrukt in woorden (en niet in cijfers). De gegevens in dit onderzoek worden uitsluitend door middel van literatuuronderzoek verkregen. Hoewel ik een praktisch-theologisch onderzoek doe, doe ik dus geen empirisch onderzoek. Hiervoor kies ik, omdat ik me in mijn onderzoek richt op de theologie van de sacramentaliteit van de prediking en niet op de ervaringen omtrent dit concept.

Methode per deelvraag

Deelvraag 1: *Welke theologische noties zijn typerend voor sacramentaliteit van de prediking?*

Ik stel deze vraag om de theologie van de sacramentaliteit van de prediking te onderzoeken. Omdat er niet eenduidig is gesproken over de theologische noties van sacramentaliteit van de prediking, is het nodig dat ik eerst een aantal belangrijke stemmen presenter. Hierin moet ik keuzes maken. Ik kies voor de volgende stemmen: Augustinus, de reformatie (Luther en Calvijn), de dialectische theologie (Barth en Miskotte), *the New Homiletic*.

Voor Augustinus kies ik, omdat hij de eerste is die theologisch reflecteert op het begrip sacramentaliteit in relatie tot de prediking. Daarnaast hebben Luther en Calvijn in hun visie op sacramentaliteit uit zijn werk geput. Voor de reformatoren Luther en Calvijn kies ik, omdat hun keuzes inzake sacramentaliteit beslissend zijn voor de theologie die op hen volgt. Bij hen is een wissel omgegaan ten opzichte van de rooms-katholieke kerk van destijds. Daarnaast verwacht ik dat Graafland in zijn theologiseren veel uit hen put, met name uit Calvijn.¹⁷ Voor de dialectische theologie kies ik, omdat zij weer op een eigen wijze omgaan met sacramentaliteit. Graafland heeft getheologiseerd in de tijd van en na Barth en in de tijd van Miskotte. Ik verwacht daarom dat de dialectische theologie gesprekspartner is geweest in zijn theologiseren.¹⁸ Voor *the New Homiletic* kies ik, omdat deze ontstond ten tijde van Graafland en ik daarom wil ontdekken in hoeverre Graafland hiermee in gesprek gaat.

Ik kies dus voor vier belangrijke theologische posities. Inzicht in deze verschillende posities ten opzichte van sacramentaliteit van de prediking helpt me om de theologische breedte van het concept in kaart te krijgen.

¹⁷ Vgl. A. de Reuver, 'Van Calvijn tot Graafland: Graaflands en Calvijns predestinatieleer', in: *Uitdagend*, red. C.G. Graafland e.a., 69-91; W.J. op 't Hof, 'Graafland als dogmenhistoricus', in: *Uitdagend*, red. C.G. Graafland e.a., 49-68.

¹⁸ Vgl. W. Verboom, 'Om het verbond: Een onderzoek naar de plaats van het verbond in de theologie van C. Graafland', in: *Uitdagend*, red. C.G. Graafland e.a., 69-91; H. de Leede, 'Theologische communicatie met gemengde gevoelens: Graafland in gesprek met Barth, Kuitert en Berkhof', in: *Uitdagend*, red. C.G. Graafland e.a., 198-213.

Aansluitend op de weergave van deze verschillende posities kom ik tot een beschrijving van de theologische noties die typerend zijn voor sacramentaliteit van de prediking. Tot deze beschrijving kom ik aan de hand van literatuur waarin het concept theologisch wordt geanalyseerd.

Deelvraag 2: *Hoe functioneren theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking in het werk van Graafland?*

Om meerdere redenen ga ik in het kader van mijn onderzoek naar de relevantie van sacramentaliteit van de prediking voor hedendaagse, gereformeerde prediking te rade bij prof. dr. Graafland. Prof. dr. Graafland geldt als een toonaangevend theoloog binnen de gereformeerde orthodoxie en kan daarom ook gelden als gezaghebbende stem in mijn onderzoek. Hij is zowel hoogleraar als voorganger geweest. Zijn werken bevatten daarom zowel preken als theologische reflectie op prediking. Die combinatie van typen literatuur is interessant. Het was Graafland naar eigen zeggen in zijn preken te doen om de *praesentia realis Dei*.¹⁹ Hij heeft dus ook – zij het op impliciete wijze – iets gezegd over de sacramentaliteit van de prediking en heeft geprobeerd er in zijn preken taal aan te geven. Daarom is prof. dr. Graafland de aangewezen man om onderzoek naar te doen. Hij kan mij helpen om scherp te krijgen wat de waarde is van sacramentaliteit van de prediking voor hedendaagse, gereformeerde prediking.

Ik beantwoord deze vraag in twee stappen. Allereerst focus ik op de preken van Graafland. Vervolgens focus ik op zijn theologische reflectie op prediking. Voor deze volgorde kies ik, omdat Graafland zelf heeft gezegd dat zijn preken een betere afdruk van zijn theologie zijn dan zijn andere literatuur.²⁰

Tijdens mijn literatuuronderzoek naar de sacramentaliteit van de prediking ben ik tot een opsomming gekomen van Bijbelteksten uit het oude en nieuwe testament waarvan ik verwacht dat in de preken van Graafland over deze teksten de sacramentele dimensie een rol speelt.

De theologische literatuur van Graafland is grotendeels overzichtelijk gemaakt in de eerder genoemde bundel *Uitdagend gereformeerd*.²¹ Deze lijst heb ik gebruikt om zijn literatuur over Woord, Geest en prediking te vinden.

Deelvraag 3: *Welke uitdagingen voor de prediking zijn typerend voor de huidige, seculiere tijd, met het oog op de sacramentaliteit van de prediking?*

In deze deelvraag betrek ik de huidige, seculiere tijd op de sacramentaliteit van de prediking, met het doel om te ontdekken wat de uitdagingen voor de prediking zijn in de huidige tijd en hoe zich dit verhoudt tot de sacramentaliteit van de prediking.

Om te komen tot een analyse van de huidige, seculiere tijd maak ik gebruik van het omvattende werk *A secular age* van Charles Taylor.²² Daarnaast maak ik gebruik van recente analyses waarin prediking en de huidige tijd en cultuur met elkaar in gesprek worden gebracht: *Dialogo, dans en duel* van Kees van Ekris, *Marginaal en missionair* van Wim Dekker en *De toekomst van het christendom* van Alister E. McGrath²³.

¹⁹ Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 23.

²⁰ Arjan Boersma, *Tegendraads gereformeerd: Biografie prof. dr. Cornelis Graafland* (Utrecht: Kok-Boekencentrum, 2021), 43.

²¹ H.J. de Bie Jr., 'Bibliografie', in: *Uitdagend gereformeerd*, red. C.G. Graafland e.a., 222-235.

²² Charles Taylor, *Een seculiere tijd* [vertaald door Marjolijn Stoltenkamp] (Rotterdam: Lemniscaat, 2009).

²³ McGrath, Alister E., *De toekomst van het christendom* (Utrecht: Kok, 2012).

2. Theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking

2.1 Inleiding

In deze paragraaf onderzoek ik de theologische noties die typerend zijn voor de sacramentaliteit van de prediking. De centrale vraag in dit hoofdstuk is: *Welke theologische noties zijn typerend voor sacramentaliteit van de prediking?*

Omdat er in de theologie niet eenduidig is gesproken over de theologische noties van sacramentaliteit van de prediking, is het nodig dat ik eerst een aantal belangrijke stemmen presenteer. Hierin moet ik keuzes maken. Ik doe dit onderzoek vanuit een protestantse invalshoek. Daarmee laat ik al diverse stemmen liggen.

Ik kies voor de volgende stemmen: Augustinus, de reformatie (Luther en Calvijn), de dialectische theologie (Barth en Miskotte), *the New Homiletic*. Voor Augustinus kies ik, omdat hij de eerste is die theologisch reflecteert op het begrip sacramentaliteit in relatie tot de prediking. Daarnaast hebben Luther en Calvijn in hun visie op sacramentaliteit uit zijn werk geput. Voor de reformatoren Luther en Calvijn kies ik, omdat hun keuzes inzake sacramentaliteit beslissend zijn voor de theologie die op hen volgt. Bij hen is een wissel omgegaan ten opzichte van de rooms-katholieke kerk van destijds. Daarnaast verwacht ik dat Graafland in zijn theologiseren veel uit hen put, met name uit Calvijn. Deze verwachting van mij wordt ondersteund door de diverse theologische analyses van het werk van Graafland in *Uitdagend gereformeerd*.²⁴ Voor de dialectische theologie kies ik, omdat zij weer op een eigen wijze omgaan met sacramentaliteit. Zij bouwen voort op de erfenis van de reformatie, maar maken ook eigen keuzes. Graafland heeft getheologiseerd in de tijd van en na Barth en in de tijd van Miskotte. Ik verwacht daarom dat de dialectische theologie gesprekspartner is geweest in zijn theologiseren. Ook deze verwachting wordt bevestigd door theologische analyses van het werk van Graafland in *Uitdagend gereformeerd*.²⁵ Voor *the New Homiletic* kies ik, omdat deze beweging tijdgenoot is van Graafland en ik daarom wil ontdekken in hoeverre Graafland hiermee in gesprek gaat.

Ik kies dus voor vier belangrijke theologische posities. Inzicht in deze verschillende posities ten opzichte van sacramentaliteit van de prediking helpt me om de theologische breedte van het concept in kaart te krijgen.

Aansluitend op en aan de hand van de weergave van deze verschillende theologische posities kom ik tot een beschrijving van de theologische noties die typerend zijn voor sacramentaliteit van de prediking.

2.2 Augustinus

Welbeschouwd heeft Aurelius Augustinus (354-430) de allereerste homiletiek geschreven. Uiteraard is er ook door eerdere kerkvaders nagedacht over prediking, maar dat was niet zozeer een systematische reflectie zoals die we aantreffen in de *Doctrina Christiana*, van de hand van Augustinus.²⁶ In dit werk gaat hij in op de principes voor de uitleg van Schrift.

Dit werk schrijft Augustinus vanuit een Platoons wereldbeeld. Dat wil zeggen dat wordt verondersteld dat er een onzichtbare realiteit achter de zintuiglijk waarneembare realiteit is. Dat wat zintuiglijk

²⁴ A. de Reuver, 'Van Calvijn tot Graafland, 69-91; W.J. op 't Hof, 'Graafland als dogmenhistoricus', 49-68.

²⁵ W. Verboom, 'Om het verbond', 69-91; H. de Leede, 'Theologische communicatie met gemengde gevoelens', 198-213.

²⁶ Kees de Ruijter, *Horen naar de stem van God: Theologie en methode van de preek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013), 14.

wordt waargenomen, verwijst naar de eeuwige, perfecte en onzichtbare realiteit. Zo onderscheidt ook Augustinus in de werkelijkheid ‘res’ en ‘signa’; realiteiten en tekenen. Teken en tekenen verwijzen naar en ‘betekenen’ iets anders dan zichzelf. *‘Een teken is (...) een realiteit die naast haar uiterlijke, zintuiglijk waarneembare vorm vanuit zichzelf de gedachte aan iets anders laat opkomen.’*²⁷ Realiteiten verwijzen niet naar iets anders dan zichzelf. Realiteiten zijn het einddoel van interpretatie. De kern van het christelijk geloof is de hoogste realiteit. Deze kern bestaat uit God, Christus, de Heilige Geest, de Kerk, de laatste dingen.²⁸

Taal is voor Augustinus ook een tekensysteem. Woorden zijn dus verwijzers naar realiteiten. Ze zijn voor hem zelfs de belangrijkste tekenen. Dit geldt dus ook voor de Schrift. De Schrift is een mensenwoord, aangezien deze door mensen is geschreven, maar deze door de Geest geïnspireerde woorden verwijzen naar God. De Schrift is het zintuiglijk waarneembare teken van de eeuwige, onzichtbare realiteit. Andersom gezegd: de Eeuwige communiceert Zichzelf in de zintuiglijk waarneembare tekenen van de Schrift. Daarmee krijgt voor Augustinus de Schrift een sacramentele lading. Augustinus’ definitie van sacrament is immers: *accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum* – ‘als het Woord bij het element komt wordt het een sacrament’.²⁹

Zoals de Schrift een *signa* is naar God, is de preek dat ook, indien deze wordt gevormd door de eeuwige, geïnspireerde waarheid van het Woord van God. De prediking ziet Augustinus als onderdeel van het doorgaand spreken van God. Hij sprak door profeten, door apostelen en Hij spreekt nu dus ook door predikers. Predikers zijn weliswaar beperkte en onreine mensen, maar dat weerhoudt God er niet van om door hun mond te spreken, zo stelt Augustinus in reactie op de Donatisten, die zuiverheid van de bedienaar vereiste.

Als het gaat om de prediking, onderscheidt Augustinus de uitwendige aanspraak door de prediking van de prediker en de inwendige werkzaamheid door de Geest in de harten van de hoorders. Deze trekken samen op. De Geest is cruciaal in de effectiviteit van de prediking.³⁰

Augustinus ziet de Schrift en de prediking dus als Gods spreken in onze zintuiglijk waarneembare werkelijkheid. Het Woord paart zich aan een element om de onzichtbare genade en aanwezigheid van God te communiceren. Daarmee hebben de Schrift en de prediking voor Augustinus een sacramentele lading. Doop en avondmaal hebben dat evenzeer, aangezien ook deze tekenen zijn van de onzichtbare Christus. Prediking en de sacramenten staan bij Augustinus in nauwe verbondenheid met elkaar, daar beide praktijken hun gezag ontleen aan het Woord van God.

2.3 Reformatie

De reformatie vindt plaats in een tijd waarin prediking en sacrament ver van elkaar verwijderd zijn geraakt. De prediking kreeg minder accent of verdween zelfs. De sacramenten kregen daarentegen buitengewoon veel aandacht.³¹ In de sacramenten, met name in de eucharistie, gebeurde het eigenlijke, namelijk de reële presentie van Christus en de bemiddeling van het heil, zo werd verondersteld in de rooms-katholieke traditie destijds. De prediking was aan de sacramenten ondergeschikt en werd

²⁷ Aurelius Augustinus, *Wat betekent de bijbel? Christelijke scholing in tekstbegrip en presentatie. De doctrina christiana ingeleid, vertaald en toegelicht door Jan den Boeft en Ineke Sluiter* (Amsterdam: Ambo; Leuven: Kritak, 1999), 71.

²⁸ Augustinus, *Wat betekent de bijbel*, 19-20.

²⁹ A. Augustinus, *In Iohannis Evangelium Tractatus CXXIV (=CC/SL36)*, (Turnhout, 1954), 3; bron overgenomen van Marcel Barnard, ‘Prediking’, in *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*; 3e druk, red. Paul Oskamp en Niek Schuman (Zoetermeer: Meinema, 2001), 211.

³⁰ Augustinus, *Wat betekent de bijbel*, 57-59.

³¹ Barnard, ‘Prediking’, 213.

slechts gezien als voorbereiding op het sacrament.³² Dat is de situatie waar reformatoren Luther (1483-1546) en Calvijn (1509-1564) op reageren.

Zij reageren hierop door de prediking van het Woord weer centraal te stellen. Het belangrijkste vertrekpunt voor hen is het gezag van de Schrift als Woord van God. De prediking heeft op haar beurt haar gezag te danken aan het gezag van de Schrift; het is afgeleid gezag.³³ Luther en Calvijn zien de prediking daarom als Gods Woord, mits deze de Bijbelse boodschap getrouw vertolkt. Ze horen in de stem van de prediker, de stem van God spreken tot de gemeente. Het gepredikte woord is mensenwoord en Gods Woord tegelijk.³⁴

De reformatoren zien een geestelijke realiteit in en door de hoorbare woorden van de prediking. In, met en door de prediking van het Woord is Christus reëel present. Dat is de overtuiging van Luther en Calvijn. Zoals Christus present is in en door de tekenen van brood en wijn tijdens het avondmaal, zo is Hij evenzeer present in en door de prediking van het Woord. Over Christus' aanwezigheid kunnen we zeggen dat het een werkzame, heil schenkende aanwezigheid is.³⁵ Dat maakt prediking onderdeel van Gods reddings-gebeuren. De prediking is het voertuig van Gods reddende aanwezigheid.³⁶ De reformatoren verbonden de sleutelmacht van het Koninkrijk primair aan de prediking. In en door de prediking van het Woord worden de sleutels van het hemelrijk geopend en gesloten.³⁷

De prediking werkt echter niet *ex opere operato*. Er geen sprake van een automatisme, alsof iedereen die in contact komt met de prediking ook deel krijgt aan het gepredikte. De effectiviteit van de prediking hangt af van het geloof van de hoorder, zoals dat ook bij de sacramenten het geval is. Wie niet gelovig ontvangt wat in de prediking wordt toegezegd en aangezegd, heeft geen deel aan het gepredikte.³⁸

Tegelijk is de prediking meer dan louter aanbod van het heil. Met dat in en door de prediking Christus met Zijn heil schenkend present is, brengt de Geest dit Woord in de harten van mensen.³⁹ De effectiviteit van de prediking hangt daarom uiteindelijk af van de werkzaamheid van de Geest. Van de Geest kan gezegd worden dat deze soeverein werkt, niet gebonden aan iets of iemand, maar tegelijk waren de reformatoren ervan overtuigd dat de Geest Zich paart aan het Woord. Luther is daarin nog stilliger dan Calvijn. Luther spreekt van *per verbum*; de Geest werkt door het Woord. Calvijn spreekt van *cum verbo*; de Geest werkt met het Woord.⁴⁰ De cruciale rol van de Geest vinden we nog steeds terug in de gereformeerde liturgie, namelijk in de epiclese; het gebed om de Heilige Geest voorafgaand aan de Schriftlezing.⁴¹

Calvijn heeft de rol van de Heilige Geest meer uitgewerkt dan Luther. Dat heeft te maken met de theologie van Calvijn. Hij ziet de Geest als de band waardoor Christus ons aan Zich bindt. Dus door de Geest worden Christus en de gelovige aan elkaar verbonden. Dat gebeurt in het bijzonder in de

³² De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 19.

³³ Beach, 'The real presence': 125.

³⁴ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 33; Beach, 'The real presence': 90, 94-100; Oberman, 'Preaching and the Word in the Reformation': 26.

³⁵ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 27, 37; Stark, *Proeven van de preek*, 85, 97; Beach, 'The real presence': 78-79, 90.

³⁶ Beach, 'The real presence': 93, 118.

³⁷ Beach, 'The real presence': 87; De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 36-37.

³⁸ Immink, 'De reformatieprek', 231; Beach, 'The real presence': 112

³⁹ Beach, 'The real presence': 90, 105.

⁴⁰ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 34-35; Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 538.

⁴¹ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 29-31, 36; Immink, 'De reformatieprek', 229; Van den Brink en van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 538.

prediking en het avondmaal. Daar is Christus pneumatisch aanwezig. Het is de Geest die Christus' aanwezigheid door het Woord effectueert in de harten, door geloof te scheppen.⁴²

In de prediking wordt dus het transcendente immanent. Zowel Luther als Calvijn gebruiken de incarnatie om de sacramentaliteit van de prediking theologisch te duiden. In de prediking is de verhoogde Christus opnieuw onder ons. Hoewel de prediker volledig mens blijft en God volledig God blijft, komen menselijkheid en goddelijkheid in de prediking samen, zonder vervaging van grenzen tussen God en mens.⁴³ God verschijnt in de gestalte van de gebrokenheid, namelijk in, met en door de feilbaarheid van een mensenwoord.

Er is bij Luther en Calvijn dus duidelijk sprake van een sacramenteel karakter van de prediking. De uiterlijke prediking van het Woord gaat gepaard met de innerlijke werking van de Heilige Geest. Door de werking van de Geest wordt, door de prediking van het Woord, de werkzame en reddende presentie van Christus bemiddeld. En door de werking van de Geest wordt deze presentie van Christus geëffectueerd in harten, door geloof te wekken.

2.4 Dialectische theologie

De dialectische theologie is een reactie op de Verlichting. Dat is een voor de cultuurfilosofie ingrijpende periode. De belangrijkste ontwikkeling is dat het menselijk subject dominant wordt. Dit heeft ook invloed op de protestantse theologie. De religieuze ervaring wordt bron van het geloof. Het goddelijk bewustzijn in mensen moet tot groei gebracht worden, daartoe dienen kerk en prediking. Het geloof antropologiseert.⁴⁴ Parallel daaraan komt het gezag van de Schrift als Woord van God onder historische kritiek te staan.⁴⁵

'Gans anders', reageert de dialectische theologie, waarvan Karl Barth (1886-1968) de voorman is. Deze omslag heeft alles te maken met de Eerste Wereldoorlog, die achter de rug is, en het nazisme dat terrein wint. Deze ervaringen maken een einde aan het optimistische karakter van de theologie, waarin God in het verlengde ligt van de mens. De dialectici waren ervan overtuigd dat er een radicaal andere theologie nodig was, waarin geheel anders over God en over Zijn openbaring wordt gedacht.⁴⁶ God is de geheel Andere en Gods Zelfopenbaring is geheel anders dan de menselijke religieuze ervaring. Mensen hebben God niet in de vingers, maar Hij is vrijmachtig. Dit fundamentele en radicale onderscheid tussen God en mens stempelt de theologie van Barth. Gods Zelfopenbaring in Jezus Christus komt centraal te staan. Zowel de Schrift (in eerste instantie) als de prediking (in tweede instantie) ziet Barth als menselijke getuige in dienst aan Gods openbaringsgebeuren in Jezus Christus.

Openbaring is dus een handeling van God. Een mens kan dat niet namens God doen, ook een prediker niet. Een prediker kan er slechts naar verwijzen. Barth noemt de preek daarom liever 'Ankündigung' dan 'Verkündigung'.⁴⁷ Als het de soevereine God behaagt, kan Hij de preek maken tot Woord van God. Daarin speelt de Geest een cruciale rol. Door de werking van de Geest wordt de prediking onderdeel van het openbaringsgebeuren van God. De preek draagt dus indirect de identiteit van Woord van God en kan door de soevereine werking van de Geest directe identiteit worden.⁴⁸

De Nederlander Miskotte (1894-1976) is met recht een leerling van Barth te noemen. Miskotte heeft de Barthiaanse lijn met eigen accenten voortgezet en heeft daarbij veel nagedacht over prediking. Ook bij Miskotte zien we de geheel-andersheid van Gods Zelfopenbaring in Jezus Christus, waarvan

⁴² Beach, 'The real presence': 110.

⁴³ Beach, 'The real presence': 89, 121-122.

⁴⁴ Immink, 'De reformatorische preek', 232; Stark, *Proeven van de preek*, 116-119.

⁴⁵ Jung, *The sacramentality of preaching*: 69.

⁴⁶ Stark, *Proeven van de preek*, 162.

⁴⁷ Immink: 'De reformatorische preek', 232; Stark, *Proeven van de preek*, 164-173.

⁴⁸ Beach, 'The real presence': 130-132; Jung, *The sacramentality of preaching*: 73.

Schrift en prediking getuigen zijn. De prediking proclameert de objectieve heilsdaden van God. Zodoende kan de prediking het voertuig zijn van de presentie van Christus en Zijn heil. De prediker kan dat niet organiseren, maar kan het wel in de weg staan. Dat is Gods gebeuren. In de prediking kan ‘het Woord geschieden’.⁴⁹ Wat op dat moment ten diepste ‘geschiedt’, is de *praesentia realis Dei*:

‘De prediking bekleedt in de gereformeerden eeredienst de plaats, die in de roomsche kerk toekomt aan de eucharistie. Daar gaat de priester, na vele toebereidingen, door zijn woord, brood en wijn op het altaar consacreeren, omscheppen en wijden tot het lichaam en bloed van Christus. Op het oogenblik, dat de verandering zich voltrekt, luidt er een heldere, machtige schel door de kerk en allen vallen op de knie: zij beleven de werkelijke, tastbare Tegenwoordigheid en treden straks nader om het ‘brood der engelen’ te ontvangen, het hemelsch manna, de heilige teerspijze. Bij de bediening des Woords kan ook, door mensenwoorden heen, een heldere schel in de harten luiden: God is tegenwoordig, God is in ons midden, laat ons diep in ’t stof aanbidden. – En méér: de Deus praesens handelt aan ons, om ons te verkwikken en te verzadigen met Zijn nu gegeven liefde en gunst, om ons te bezielen met het hier verleende licht en met een nieuwe vreugde.’⁵⁰

Ik concludeer dat ook in de dialectische theologie een sacramentele opvatting van de prediking aanwezig is. Het mensenwoord kan, door de werking van de Geest, een voertuig worden van Gods Woord en daarmee van de heilzame presentie van Christus. Dat maakt prediking tot een sacramenteel gebeuren: er wordt een innerlijke genade gewerkt door middel van een uiterlijke, fysieke act.

Tussentijdse conclusie: vergelijking reformatie en dialectici

In vergelijking met de reformatie zien we dat de dialectische theologen er sterker voor waken om de werkzaamheid van God direct te koppelen aan de prediking, met een beroep op de soevereiniteit en vrijheid van God.⁵¹ Ook de reformatoren erkennen de vrijheid van de Geest. Het verschil is dat de Schrift bij hen Woord van God is en dat een Bijbelse preek dat daarom ook is. Of de Geest het Woord effectueert, is ook bij de reformatoren geen vanzelfsprekendheid. Maar we zien bij hen meer waarschijnlijkheid dat de Geest zich paart aan het Woord dan bij de dialectische theologen.⁵²

Daarnaast zien we dat de prediker bij de dialectische theologen zoveel als mogelijk uit de weg moet, zodat hij het geschieden van het Woord niet in de weg staat. Bij de reformatoren zien we juist dat Christus Zich laat representeren door mensen. Het menselijke van de prediking wordt niet weggehaald om het goddelijke ruim baan te geven. Het goddelijke gebeurt juist in en door het menselijke. De theologie van de incarnatie functioneert hierin.⁵³

2.5 The New Homiletic

Vanaf ongeveer de jaren '60 van de vorige eeuw kwam er een nieuwe homiletiek op. David Buttrick (1927-2017), Fred Craddock (1928-2015) en Eugene Lowry (1933) kunnen worden gezien als de pioniers van deze nieuwe homiletische beweging in Noord-Amerika. Zij zetten zich af tegen de destijds gangbare homiletiek, waarin volgens hen sprake was van een deductief-conceptueel karakter van het preekproces. Die wijze van preken was sterk door het rationalisme gevormd, waardoor de preken gericht waren op inhoudelijke overtuiging. Ze spraken vooral de ratio aan. Het resulteerde in

⁴⁹ K.H. Miskotte, *Om het levende Woord: Opstellen over de praktijk der exegese*; 2^e druk (Kampen: Kok, 1973), 74-76, 238; Stark, *Proeven van de preek*, 181-183.

⁵⁰ Miskotte, *Om het levende Woord*, 279.

⁵¹ Immink, *Het heilige gebeurt*, 52-54.

⁵² Beach, ‘The real presence’: 131.

⁵³ Beach, ‘The real presence’: 89; Ruthanna Hooke, *Sacramental presence: An Embodied Theology of Preaching* (Lanham: Lexington Books, 2023), 68-81.

preken die statisch en abstract waren, zo was het bezwaar van *the New Homiletic*. In reactie daarop pleitten zij voor een beweeglijker preekparadigma.⁵⁴

De belangrijkste switch die in deze beweging wordt gemaakt, is dat de nieuwe hermeneutiek wordt geïntegreerd in de homiletiek. De hermeneutiek is in de 20^e eeuw aan verandering onderhevig geweest. Waar bij het interpreteren van teksten eerder de nadruk lag op bedoeling van de auteur, later op de betekenis van de tekst, werd de betekenis in deze nieuwe hermeneutiek gezocht in de interpretatie van de lezer. Achtergrond hiervan is de grotere aandacht voor het menselijke subject en daardoor een groeiende bewustwording van de contextualiteit van de lezer en de problemen die dit geeft voor een objectieve interpretatie van een tekst.⁵⁵ Deze nieuwe hermeneutiek wordt geïntegreerd in de nieuwe homiletiek. De preek wordt gezien als een hermeneutisch gebeuren, waarin de tekst van toen en de wereld van nu worden geïnterpreteerd. Christus is present in en door dat interpretatieve proces. Hoewel het hermeneutische gebeuren zeer subjectief is, ziet men het wel als geïnitieerd door Gods act van openbaring.⁵⁶

Eveneens kenmerkend voor de nieuwe homiletiek is de aandacht voor de kracht van taal en performance, waarbij de invloed van filosoof Martin Heidegger duidelijk zichtbaar is. Taal wordt gezien als meer dan een instrument om een boodschap over te dragen. Met taal wordt betekenis gecreëerd. En met taal wordt uiteindelijk de aanwezigheid van God bemiddeld.⁵⁷

Het hermeneutische proces van interpretatie wordt dus gezien als een voertuig van de presentie van Christus. Dus ook bij *the New Homiletic* zien we een invulling van het sacramentele karakter van de prediking. Het wordt echter anders ingevuld, omdat het sterk subjectief is. Immink betoogt daarom dat het voorstel van *the New Homiletic* niet houdbaar is, omdat het radicaal subjectieve volgens hem niet te verenigen is met het geloof dat God actief present is.⁵⁸

2.6 Theologische noties

In het bovenstaande heb ik vier belangrijke theologische posities weergegeven. Dat heeft een redelijk divers beeld gegeven van theologische opvattingen aangaande de sacramentaliteit van de prediking. Ondanks deze diversiteit in opvattingen, wil ik in het verdere komen tot een beschrijving van vier theologische noties die typerend zijn voor het sacramentele karakter van de prediking. Het gaat om theologische noties, dus ik zal de theologie van de sacramentaliteit van de prediking beschrijven. Dat betekent dat ik geen beschrijving geef van hoe het sacramentele karakter van de prediking in de praktijk zou kunnen functioneren.

In deze beschrijving wil ik niet middelpuntzoekend zijn. Daarmee bedoel ik dat ik niet beoog om de diverse opvattingen onder één noemer te brengen. Ook maak ik geen keuze voor één positie die mij het meest plausibel lijkt. Toch wil ik wel komen tot een opsomming van typerende theologische noties. Bij deze noties zal ik aangeven als deze verschillend ingekleurd worden. Ik behandel de volgende theologische noties: Gods Zelfopenbaring, Woord en Geest, Christuspresentie, heilsbemiddeling. Dat zijn noties die eigenlijk met elkaar samenhangen en op elkaar ingrijpen en daarom niet te scheiden zijn. Desondanks wil ik ze omwille van de overzichtelijkheid onderscheiden.

⁵⁴ De Ruijter, *Horen naar de stem van God*, 184.

⁵⁵ De Ruijter, *Horen naar de stem van God*, 106-107.

⁵⁶ Jung, 'The sacramentality of preaching': 78-82, 85.

⁵⁷ Jung, 'The sacramentality of preaching': 77-78.

⁵⁸ F. Gerrit Immink, 'Homiletics: The Current Debate', in: *International Journal of Practical Theology*, vol. 8, 1 (2004): 120.

Gods Zelfopenbaring

Dat prediking een sacramenteel karakter heeft, veronderstelt dat God een sprekende God is. Andersom gezegd: Als God geen sprekende God zou zijn, had de prediking van het Woord geen sacramentele lading gehad, omdat het dan nooit meer dan een mensenwoord zou kunnen zijn. Als God een zwijgende God zou zijn, rest ons niets meer dan slechts een spreken *over* God.⁵⁹ En als God altijd de zwijgende zou zijn geweest, wat valt er dan over Hem te zeggen? De notie dat God sprak en nog spreekt, is dus fundamenteel voor de sacramentaliteit van de prediking.

Dat spreken van God wordt verschillend gelokaliseerd. Waar Augustinus en de reformatoren dat lokaliseren in de door de Geest geïnspireerde Schrift en in afgeleide zin in de prediking van het Woord, lokaliseren de dialectische theologen het spreken van God in de oer-openbaring in Christus, waarvan de Schrift en de prediking slechts stamelend getuigen. Het spreken van God is dan dus eigenlijk iets áchter de tekst van Schrift en prediking. Tegelijk worden Schrift en prediking door de werking van de Geest zelf tot openbaring.⁶⁰ *The New Homiletic* lokaliseert het spreken van God in het interpretatieproces, dus vóór de tekst.

Doordat de prediking functioneert onder die fundamentele vooronderstelling dat God sprak en nog steeds spreekt, gebeurt er in en door de prediking iets van aanspraak door God. De preek staat in de continue lijn van Gods Zelfopenbaring, waartoe God Zelf steeds weer het initiatief neemt.

Woord en Geest

Gods Zelfopenbaring geschiedt door Woord en Geest. De koppeling van Woord en Geest is evenzeer fundamenteel voor de sacramentaliteit van de prediking. Het Woord van God, hoewel dit verschillend wordt gelokaliseerd, wordt door de Geest geactualiseerd. Deze actualisering gebeurt onder andere in de prediking. In de prediking maakt de Geest het Woord tot een actuele werkelijkheid.⁶¹

De Geest maakt het Woord niet alleen actueel, maar de Geest brengt het Woord ook binnen in de harten van de hoorders. Calvijn heeft dat het duidelijkst geformuleerd door de Geest de *interne leermeester* te noemen. De Geest maakt het Woord effectief, door geloof te scheppen, waardoor het Woord resoneert in het hart van de hoorder. Met het uiterlijke woord van de prediking gaat dus een innerlijke werkzaamheid van de Geest gepaard.⁶²

Tegelijk is het Woord niet altijd effectief. Ook hiervan geldt dat Calvijn hier de meeste aandacht heeft geschonken. Hij ziet de verkiezing als verklaring voor het al dan niet effectueren van het Woord door de Geest. In de vrijmacht van de verkiezing besluit God bij de één het Woord te effectueren en bij de ander niet. Dat weerhoudt Calvijn er echter niet van om ruim en vrij te beloven van het Evangelie te prediken en te laten prediken, in het vertrouwen dat de Geest met het Woord werkt.⁶³

Christuspresentie

De Geest is de Geest van het geïncarneerde Woord: Jezus Christus. Dus als de Geest het Woord actualiseert, is dat niet primair de heilshistorie, een set waarheden of een narratief, maar veeleer de Persoon Jezus Christus.⁶⁴ De Geest representeert Christus. De prediking van het Woord is bij uitstek

⁵⁹ De Ruijter, *Horen naar de stem van God*, 82.

⁶⁰ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 33.

⁶¹ Immink, 'De reformatische preek', 231.

⁶² De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 34.

⁶³ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 35.

⁶⁴ Augustinus en de reformatoren zien overigens geen kwalitatief onderscheid tussen Gods openbaring in de geïncarneerde Jezus Christus en de openbaring in de Schrift. Bij de dialectische theologen en bij *the New Homiletic* is dit onderscheid wel aanwezig.

het voertuig van de Geest om Jezus Christus reëel present te stellen in het midden van de gemeente. Door de Geest wordt Christus gelijktijdig met ons.⁶⁵

Deze realiteit van de *praesentia realis* van Christus, bemiddeld door Woord en Geest, geldt de prediking evenzeer als het Avondmaal. Deze analogie treffen we bij alle genoemde theologische posities aan. Augustinus ziet prediking en avondmaal beide als tekenen van dezelfde zaak: Jezus Christus. De reformatoren sloten zich hierbij aan door de prediking van het Woord en het sacrament dicht bij elkaar te houden. Calvijn zag in beide de pneumatische presentie van Christus. Ook bij de dialectische theologen zien we de presentie van Christus op analoge wijze als in het avondmaal. Een ook *the New Homiletic* ziet het sacrament evenzeer als een hermeneutisch gebeuren, waarin Christus present komt.⁶⁶ De *praesentia realis* van Christus op analoge wijze in prediking en het avondmaal impliceert dus een intrinsieke verbondenheid tussen beide.⁶⁷ Christus is in beide evenzeer reëel present.

Heilsbemiddeling

De door Woord en Geest bemiddelde *praesentia realis* van Christus is meer dan een louter present-zijn. Waar de presentie van Christus door Woord en Geest gebeurt, daar is Hij heilzaam present. De presentie van Christus is een werkzame en reddende presentie. We zouden ons af kunnen vragen: Kan Christus' presentie anders dan een reddende presentie gedacht worden? Zoals Zijn hele aardse leven in het teken stond van Zijn eigenaam: Ιησους , wat 'JHWH redt' betekent, zo draagt Zijn presentie door Woord en Geest hetzelfde karakter. In Christus is dus Zijn heil present. Het is wederom de Geest die de heilzame presentie van Christus effectueert in het hart van de hoorder. De hoorder raakt zo in de weg van het geloof op het heil in Christus betrokken en wordt er deelgenoot van.⁶⁸

Josuttis, die het over de energetische werking van de Geest tijdens de eredienst schrijft, brengt de heilbrengende werkzaamheid van God treffend onder woorden: *'Im Gottesdienst, in dem das Heilige Gegenwart wird, ist ein Machtfeld präsent. Die Tiefen der Gottheit tun sich auf. Die Erfahrung des Heiligen ergießt sich auf die Anwesenden. Die Fülle der Christuswirklichkeit erfasst die Menschen.'*⁶⁹ De Christuspresentie is een werkzame presentie die mensen aangrijpt, waardoor ze op het heil worden betrokken.

In de prediking van het Woord gebeurt dus de bemiddeling van het heil. Christus en Zijn heil worden met een uiterlijk woord gepredikt en worden tegelijkertijd door de innerlijke werking van de Geest present gesteld en geëffectueerd. Dus in de prediking wordt het Koninkrijk ontsloten voor een ieder die met een gelovig hart Christus en Zijn heil ontvangt en wordt het Koninkrijk gesloten voor een ieder die zijn hart voor Christus toesluit.⁷⁰

2.7 Deelconclusie

De sacramentaliteit van de prediking is in de geschiedenis van de theologie verschillend ingekleurd. Augustinus kwam met een eerste systematische doordenking van sacramentaliteit in relatie tot prediking. Deze is sterk getekend door zijn onderscheid tussen *signa* en *res*. De reformatoren reageren

⁶⁵ Immink, 'De reformatische preek', 231.

⁶⁶ Jung, 'The sacramentality of preaching': 84.

⁶⁷ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 37.

⁶⁸ Immink, 'De reformatische preek', 231; Immink, *Het heilige gebeurt*, 61.

⁶⁹ Josuttis, *Die Einführung in das Leben*, 97.

⁷⁰ De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 36-37.

Met name de reformatoren besteedden relatief veel aandacht aan de toe-eigening of toerekening van het heil. Bij de dialectische theologen functioneerde dit niet of slechts op de achtergrond, vanwege de sterke nadruk op de objectiviteit van het heil, vgl. Stark, *Proeven van de preek*, 174.

op een situatie in de kerk, waarin het sacramentele nagenoeg is losgemaakt van het Woord. Er had een sterke mystificering plaatsgevonden. Zij grijpen terug op Augustinus, door de prediking weer het gezag te geven van Woord van God en in die hoedanigheid als voertuig van de presentie van Christus en Zijn heil. De dialectische theologie reageert op de theologie van en na de Verlichting, waarin het menselijk subject centraal was komen te staan en het geloof en de Godskennis sterk was geantropologiseerd. De dialectici vullen het radicaal anders in. De oer-openbaring van God is in de geïncarneerde Jezus Christus, waarvan Schrift en prediking getuigen zijn. Openbaring wordt gezien als een gebeuren. De prediking kan in dat gebeuren tot Woord van God worden, door de werking van de Geest. Op die wijze draagt de prediking een sacramenteel karakter. *The New Homiletic* reageert op het rationalistische, deductief-conceptuele karakter dat zij in de prediking van destijds bespeurden. Zij wilden meer ruimte voor beweeglijkheid en ook meer aandacht voor de gesitueerdheid van de hoorder. Prediking werd daardoor gezien als een hermeneutisch gebeuren. In dat interpretatieve proces lokaliseerden zij de presentie van Christus. Ook de preek, als interpretatieve acte, is daarom een plaats van ontmoeting met God, in Christus, door de Geest.

Alles overziend, is er een viertal theologische noties die typerend is voor de sacramentaliteit van de prediking.

Allereerst is dat Gods Zelfopenbaring. Zonder de notie van de God die sprak en nog steeds spreekt, zou er geen sprake kunnen zijn van het sacramentele karakter van de prediking.

De tweede notie is de koppeling van Woord en Geest. De Geest paart Zich aan het Woord om het Woord te actualiseren en te effectueren. Dat is een fundamentele vooronderstelling om te kunnen spreken van de sacramentaliteit van de prediking.

De derde theologische notie is de presentie van Christus. Aangezien de Geest, Geest van Jezus Christus is, stelt de Geest door het Woord ten diepste Christus Zelf reëel present. Christus wordt gelijktijdig met ons en komt onder ons.

De vierde en laatste notie is de heilsbemiddeling. Waar Christus present is, is Hij werkzaam en reddend present. De prediking van het Woord is daarom heilsbemiddeling. In en door de prediking van het Woord wordt het heil present gesteld en door de werking van de Geest wordt het heil, door de weg van het geloof, geëffectueerd in het hart van de hoorder.

3. Theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking in het werk van prof. dr. Graafland

3.1 Inleiding

In deze paragraaf zoom ik in op het werk van prof. dr. C. Graafland. Ik onderzoek hoe het sacramentele karakter van de prediking in zijn werk functioneert. Daarbij maak ik gebruik van de vier theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking die ik in de voorgaande paragraaf heb opgesomd: Gods Zelfopenbaring, Woord en Geest, Christuspresentie, heilsbemiddeling. Ik peil hoe deze vier noties functioneren in het werk van prof. dr. Graafland. Het is de volgende deelvraag die ik in het navolgende beantwoord: *Hoe functioneren theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking in het werk van Graafland?*

In het werk van Graafland onderscheid ik twee categorieën: zijn preken en zijn theologische literatuur. Dat zijn twee verschillende taalregisters. In preken wordt over het algemeen geen systematisch doordachte weergave van de theologie gegeven, wat in de theologische literatuur wel het geval is. In preken functioneert de theologie echter volop. Daarom lijkt het mij goed om deze twee categorieën afzonderlijk te bestuderen en te presenteren. Ik zal bij iedere theologische notie eerst analyseren hoe deze in de preken van Graafland functioneren en vervolgens hoe deze in zijn theologische literatuur functioneren. Voor deze volgorde kies ik, omdat Graafland zijn preken zijn meest authentieke documenten van zijn denken heeft genoemd.⁷¹

Het is onmogelijk om alle preken van Graafland te onderzoeken. Daarom heb ik er acht uitgekozen. Ik heb geprobeerd met deze keuze een diversiteit aan teksten te onderzoeken, zodat het onderzoek een exemplarisch beeld geeft. Preken over de volgende Bijbelteksten heb ik gekozen: Genesis 32: 21-32, Exodus 3: 6a (preek in een dienst ter voorbereiding op het Heilig Avondmaal), Jesaja 7: 14 (preek in een Avondmaalsdienst)⁷², Lukas 2: 11a (Kerstpreek)⁷³, Lukas 15: 1-7, 1 Korinthe 1: 18, Openbaringen 2: 1 en 16⁷⁴.

3.2 Gods Zelfopenbaring

3.2.1 Gods Zelfopenbaring in preken

In de onderzochte preken van Graafland is de Bijbel de gezaghebbende bron, waaruit de prediker zijn woord tot de gemeente put. De prediker veronderstelt dat datgene wat God destijds sprak in de Bijbel, Hij nog steeds spreekt, op dit moment, tot de gemeente. Om een voorbeeld te geven: De vraag naar de naam van Jakob van de Man die met Jakob worstelde bij de Jabbok, in Genesis 32: 21-32, wordt ook op de gemeente betrokken: *‘Maar zo doet God het niet, als hij ons ontmoet. Hij kan wel even doen alsof er niets aan de hand is. Hij kan wel voor een tijd de dingen bedekt houden. Zo heeft God in Bethel bij Jakob ook nog gedaan. Maar er komt een moment, dat God gaat vragen. Hoe zit het ook alweer met u? Wat is er geweest, wat hebt ge gedaan, hoe bent u, wie bent u, hoe zit u in elkaar, wat is uw diepste grond, hoe is uw naam?’*⁷⁵ De Bijbel wordt dus verondersteld als Gods continue Woord tot de mensen van alle tijden. In die dynamiek van Gods spreken functioneert de preek. Vanuit de Bijbel spreekt de preek de mensen aan, namens God. De preek wordt daarmee verondersteld als medium van

⁷¹ Boersma, *Tegendraads gereformeerd*, 43.

⁷² Deze preek is gepubliceerd in de masterthesis van Robert Pater: Robert Pater, ‘De eschatologische maaltijd: Onderzoek naar de visie op het heilig avondmaal en de deelname aan dit sacrament in preken van Cornelis Graafland (1928-2004)’, 85-90.

⁷³ Deze preek is gepubliceerd in C.G. Graafland, ‘Een geboren redder’, 17-48.

⁷⁴ De preken over Genesis 32: 21-32, Exodus 3: 6a, Lukas 15: 1-7, 1 Korinthe 1: 18, Openbaringen 2: 1 en 16 zijn niet gepubliceerd en alleen in te zien in het archief van de Vrije Universiteit.

⁷⁵ Graafland, ‘Preek over Genesis 32: 21-32’, 12.

het spreken van God. In de preek gebeurt directe aanspraak door God. We zien dat ook gebeuren in een Kerstpreek over Lukas 2: 11a: *'Met die boodschap kwam de engel eenmaal tot de herders in Efratha's velden en met diezelfde boodschap komt door middel van de prediking van het evangelie de Here vanmorgen tot ons.'*⁷⁶ Wat God destijds sprak, spreekt Hij nu nog steeds, deze vooronderstelling functioneert in de onderzochte preken.

Het spreken van God in de prediking, als afgeleide van Gods spreken in de Bijbel, is in de onderzochte preken van Graafland hoofdzakelijk gericht op het behoud van de gemeente. In het spreken van God gebeurt veroordeling en vrijspraak, beschuldiging en vergeving. Gods Zelfopenbaring wordt verondersteld als een heilzame openbaring. Dat stempelt de preken duidelijk. We zien dat bijvoorbeeld in een preek over Exodus 3: 6a, waar de HEERE Zich openbaart aan Mozes bij de brandende braambos. Daar laat Graafland de HEERE spreken als Degene die schuldig verklaart en tegelijk de God van het verbond, Die Zich juist aan schuldigen en goddelozen verbindt. Dit laatste aspect van God voert de boventoon. We zagen dat ook al in de zojuist geciteerde preek over Genesis 32: 21-32, waarin het spreken van God de mens ontdekt aan zijn schuld en Hij diezelfde mens ook rechtvaardigt. De rechtvaardiging van de goddeloze lijkt het kloppende hart te zijn van het spreken van God in de prediking.

3.2.2 Gods Zelfopenbaring in theologische literatuur

De preekvisie van Graafland hangt nauw samen met zijn visie op de Bijbel, aangezien het gezag van de preek afgeleid is van het gezag van de Bijbel. Het karakter van de Bijbel en daardoor van de prediking is volgens Graafland het heil van God in Christus. Gods openbaring, ook in de prediking, is dus gericht op heil voor de mensen.⁷⁷

Op nog een andere manier wordt de visie van Graafland op de preek gestempeld door zijn visie op de Bijbel. In zijn visie op de Bijbel zien we Graafland twee ogenschijnlijk tegengestelde overtuigingen bij elkaar houden. Enerzijds benadrukt hij de historisch-immanente factor. De Bijbel is werk van beperkte mensen, die de heilsdaden van God interpreteren en daarvan getuigenis afleggen. De Bijbel wordt diep de geschiedenis, de cultuur en de menselijke subjectiviteit in getrokken. En tegelijk houdt Graafland volledig vast aan de openbaring van God door middel van dit netwerk van menselijke subjectiviteit. De Bijbel is het éne Woord van God, waarin de lezers Gods Zelfopenbaring aantreffen. God Zelf komt in de Bijbel tot de lezers en spreekt tot hen en openbaart Zichzelf aan hen. Dus het goddelijke Woord wordt gegeven in menselijke woorden. De Bijbel is dus geen interpretatie van het Woord van God, aldus neemt Graafland afstand van de dialectici, maar de Bijbel is Gods Eigen Woord als een door de bijbelschrijvers geïnterpreteerd woord doorgegeven. De objectiviteit van Gods openbarend handelen en spreken komt tot lezers van de Bijbel in de subjectieve, historische vorm van menselijke woorden.⁷⁸

De parallel met de incarnatie van Jezus Christus ligt voor de hand. Deze trekt Graafland ook. *'...zoals in Jezus het Woord, dat God zelf is, vlees is geworden, zo kan ook van de Bijbel worden gezegd dat daarin het Woord, dat God zelf is, Schriftgeworden Woord is geworden. (...) Want al het menselijke en beperkte en zelfs het vergankelijke van de mens Jezus vinden wij ook terug in het menselijke en beperkte en vergankelijke van de Schrift. Vergankelijk versta ik dan als veranderend, tijdgebonden maar ook vernieuwend, levend en blijvend actueel. Zo blijft zowel van het vleesgeworden als van het*

⁷⁶ C.G. Graafland, 'Een geboren Redder', 20.

⁷⁷ C. Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God: Godsverduistering in het licht van de gereformeerde spiritualiteit*; 3^e druk (Kampen: De Groot Goudriaan, 1990), 114; C. Graafland, *De continuïteit en actualiteit van de gereformeerde theologie* (Kampen: Kok, 1972), 12.

⁷⁸ C. Graafland, *Bijbels en daarom gereformeerd* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001), 58-59; Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 163-164.

*schriftgeworden Woord gelden, dat zij goddelijk zijn.*⁷⁹ Zoals bij Jezus, geldt er één uitzondering van op het menselijke: zonde. De Bijbel liegt niet, onteert God niet en brengt niet op het verkeerde spoor.⁸⁰

Deze visie op de Bijbel heeft consequenties voor Graaflands visie op de preek. Ook in zijn preekvisie houdt Graafland deze twee ogenschijnlijk tegengestelde overtuigingen bij elkaar. De preek krijgt het gezag van het spreken van God, mits de inhoud in overeenstemming is met de Bijbel als haar bron en norm.⁸¹ Graafland heeft de overtuiging dat als een prediker zich met zijn preek voegt naar de Bijbel, het een uiterst actuele preek is, aangezien de Bijbel een eeuwig actueel Woord is. Daar zit de vooronderstelling achter dat de Bijbel, hoewel geschreven in een andere tijd en cultuur, ook tot onze werkelijkheid spreekt. Deze vooronderstelling functioneert in de preken van Graafland, zo zagen we zojuist. De preek is medium van het actuele spreken van God: *‘in de prediking spreekt God nog Zijn actuele Woord’*.⁸² Juist goede Bijbelprediking waarborgt de actuele, eigentijdse prediking.⁸³

Dat betekent dat Graafland de preek niet als abstract en tijdloos ziet, in tegendeel. De preek dient concreet en actueel te zijn. Dit was een heel belangrijk punt voor Graafland. Hij zag in zijn tijd veel prediking die steriel en abstract was. Dat was volgens hem zo verworden onder invloed van de nadere reformatie, die weer onder invloed van de Verlichting stond. Het geloofsleven was daarnaast sterk verinnerlijkt, waardoor de preek veelal gericht was op subjectieve geloofservaringen. Hierdoor werd de preek abstract en raakte niet meer aan het concrete leven van de hoorders.⁸⁴ Hij verweet deze vorm van prediking dat het secularisatie in de hand werkte:

*‘Ik ben ervan overtuigd, dat wij dat inderdaad doen [namelijk, meewerken aan de Godsverduistering, secularisatie, GvI], in zoverre wij in onze prediking God en het leven met God, het geloof, het recht en de genade van God in Jezus Christus zo aan de orde stellen, dat dit alles niet meer aansluit bij de realiteit van ons bestaan, dat de concrete gemeente in deze wereld alle dagen leidt. Concreter geformuleerd: wij preken de zonde, de ontdekking ervan, Jezus Christus en de door Hem verworven verzoening van onze zonde, de rechtvaardiging en heiliging en uiteindelijk God zelf zo levensvreemd, zo afgetrokken van onze dagelijkse realiteit, d.w.z. zo zeer als overgeleverde leer; bevindelijk of niet, dat de mens die vandaag leeft en zijn strijd voert in de wereld, er niet werkelijk door wordt geraakt. Zijn eigenlijke leven staat erbuiten.’*⁸⁵

Doordat prediking abstract was geworden, was er niet langer sprake van een persoonlijk, actueel gebeuren. Er was niet langer sprake van een *homilie* tussen God en mens, waardoor de mens zich in de prediking niet in zijn of haar concrete leven wist aangesproken door God. Het Woord landde niet in onze werkelijkheid. Daardoor komt er een scheiding tussen de zondag en de rest van de week, tussen de kerk en de alledaagse werkelijkheid. Er wordt geen verbinding gemaakt tussen God en de realiteit van ons bestaan. Dat is in wezen seculiere prediking; het immanente en het transcendente worden in zekere zin van elkaar gescheiden.⁸⁶

Dit wijst erop dat Graafland deels hetzelfde front had als *the New Homiletic*. Ook *the New Homiletic* zag het gevaar van prediking die te abstract en te steriel was geworden en te weinig recht deed aan de existentie van de hoorders. Evenzeer als Graafland pleitten zij voor beweeglijkheid, voor dynamiek en voor meer ruimte voor contextualiteit, waardoor prediking actueel en reëel werd en een dialoog tussen

⁷⁹ Graafland, *Bijbels en daarom gereformeerd*, 81-82.

⁸⁰ Graafland *Bijbels en daarom gereformeerd*, 83.

⁸¹ C. Graafland, ‘De prediking als verkondiging’, in: *Op de hoogte van de heilsfeiten: Aspecten van de prediking*, red. J. van der Graaf (Kampen: Kok, 1975), 12.

⁸² C. Graafland, *Verschuivingen in de Gereformeerde Bonds-prediking* (Woerden: Zuijderduin, 1965), 19.

⁸³ Graafland, ‘Prediking als verkondiging’, 16-18; Graafland, *Verschuivingen in de GB-prediking*, 19-21.

De preek ziet Graafland niet als een dialoog tussen de Bijbel en de actuele situatie, maar als louter bediening van de Bijbel, zie: Graafland, ‘Prediking als verkondiging’, 16)

⁸⁴ Graafland, *Verschuivingen in de GB-prediking*, 35, 62-63

⁸⁵ Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 34-35.

⁸⁶ Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 35-36; Graafland, *Verschuivingen in de GB-prediking*, 69.

God en mens. Graafland vulde het echter wel anders in, namelijk door het primaat te houden bij Gods openbaring in de Bijbel. De Bijbel is bij Graafland geen gesprekspartner, maar is eenzijdige openbaring van God. Alleen die eenzijdigheid is niet abstract, want de Bijbel is eeuwig actueel, reagerend op iedere tijd. Daarmee is de prediking ook altijd actueel.⁸⁷

Prediking moet gevormd worden door de realiteit van de incarnatie, zo stelt Graafland. Zij moet een woord van God zijn, die diep in het vlees wordt getrokken, zodat zij aansluit bij de realiteit van het bestaan van de prediker en de hoorders.⁸⁸ Dat impliceert dat de preek raakt aan het concrete leven van prediker en hoorders. Dat maakt prediking actueel, reëel en concreet en een échte ontmoeting tussen God en mens.⁸⁹

3.3 Woord en Geest

3.3.1. Woord en Geest in preken

De Geest krijgt relatief weinig expliciete aandacht in de onderzochte preken van Graafland. In de preek over 1 Korinthe 1: 18 is het de Geest die het Evangelie van vrij spraak meedeelt in harten.⁹⁰ In de preken over Lukas 2: 11a en Jesaja 7: 14 is het de Geest die door het Woord de presentie van Christus bemiddelt.⁹¹ Tenslotte krijgt de Geest in de preek over Openbaring 2: 16 expliciete aandacht. Daar is de expliciete aandacht het meest uitgebreid. Daar wordt de Geest gepresenteerd als Degene die werkzaam is in de gemeente, door middel van de prediking. De Geest past door middel van de prediking het heil toe in de gemeente. Hij is de Geest van Christus en behartigt de belangen van Christus.⁹²

De positie die de Geest krijgt, is dus een prominente: Hij is representant van Christus, paart Zich aan het Woord in Bijbel en prediking en past zodoende het door Christus verworven heil toe in de gemeente. Het is opmerkelijk te noemen dat de Geest ondanks deze prominente plaats weinig expliciete aandacht krijgt in de preken. Dit suggereert dat de Geest een veronderstelde realiteit is. Daarmee bedoel ik te zeggen: Het lijkt voor Graafland een realiteit te zijn die in de prediking functioneert, zonder Zelf primaire inhoud van de preek te zijn.

3.3.2. Woord en Geest in theologische literatuur

Gods Zelfopenbaring in de Bijbel en in de prediking ervaren de lezers en hoorders als dusdanig door het innerlijk getuigenis van de Heilige Geest in hun harten. De Geest is de sleutel in het verstaan en geloven van het Woord van God.⁹³ We herkennen hierin de structuur van de tweevoudige roeping van Calvijn: de externe roeping door het Woord en de interne roeping door de Geest. In navolging van Calvijn betreft Graafland deze twee nauw op elkaar.⁹⁴ Graafland acht het onmogelijk dat de Geest andere wegen in de tijd en in de mens schrijft dan die de Geest in de Bijbel heeft laten schrijven. De Geest leidt in de waarheid door de Bijbel te laten verstaan.⁹⁵ De Geest en de Bijbel liggen in de visie van Graafland dus in elkaars verlengde.

De Geest is, in de overtuiging van Graafland, vrijmachtig en aan niets of niemand gebonden, maar bindt Zich aan de prediking. Andersom gezegd: De Geest bedient Zich van de prediking om Gods

⁸⁷ Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 164; Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 164-165.

⁸⁸ Graafland, 'Gereformeerde prediking', 5.

⁸⁹ C. Graafland, *Verschuivingen in de GB-prediking*, 69.

⁹⁰ C. Graafland, 'Preek over 1 Korinthe 1: 18', 15.

⁹¹ C.G. Graafland, 'Een Redder geboren', 20; Pater, 'Eschatologische maaltijd', 144.

⁹² C. Graafland, 'Preek Openbaring 2: 16', 8-10.

⁹³ Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 71.

⁹⁴ De Reuver, 'Van Calvijn tot Graafland', 70-71.

⁹⁵ Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 162-163.

Koninkrijk te bouwen. De Geest werkt middellijk: door en met het Woord. De Geest is dus actor en het Woord is middel en het doel is het uitwerken van de verkiezing.⁹⁶ Het is de Geest erom te doen om door middel van het Woord een verbindingsrelatie te leggen vanuit God, met de mens. Gods openbaring heeft een relationeel karakter bij Graafland. Dat is dus ook het karakter van de prediking. God is in Zijn communicatie uit op *cummunio*. De Geest bedoelt door middel van de prediking een ontmoeting tussen God en mens te bewerkstelligen.⁹⁷ De preek is dus, in de visie van Graafland, niet slechts een kwestie van woorden, maar voertuig van de Geest om deze ontmoeting te laten gebeuren.⁹⁸

Het is door de Geest dat de prediking wordt verstaan en geloofd. De Geest organiseert niet alleen het actuele spreken van God, maar geeft de hoorders ook de antenne om het spreken van God op te vangen, te verstaan en te geloven. Door de Geest eigenen gelovigen de heilzame woorden en daden van God zich toe.⁹⁹ De Geest en zijn werk in de toe-eigening van het heil krijgen veel aandacht van Graafland. Dat is een reactie op het zogenoemde Christusmonisme van Barth.¹⁰⁰ Het hoort bij het relationele karakter van de Bijbel en de prediking en Gods verbondsmatige wijze van werken dat er ruimte is voor een antwoord van de mens op het spreken van God.¹⁰¹ Die ruimte dient volgens Graafland in de preek te functioneren. De preek dient aan te dringen op een antwoord op het liefdesaanzoek van God, hetzij positief of negatief. Tegelijk is het ook zo dat God de hoorders met Zijn liefde overwint en hen voor Hem inwint. Daarin speelt de Geest de cruciale rol.¹⁰²

De werking van de Geest is niet vanzelfsprekend. Het is geen automatisch gegeven dat de Geest Zich paart aan de prediking en harten opent voor het Evangelie. De één brengt de Geest tot geloof, de ander niet. Dat heeft met de verkiezing te maken. De Geest is vrijmachtig. En tegelijk bindt de Geest Zich graag aan de prediking. Hij gaat de weg van het Woord, dus daar mag men het biddend van verwachten.¹⁰³

3.4 Christuspresentie

3.4.1. Christuspresentie in preken

De presentie van Christus wordt in de onderzochte preken regelmatig expliciet gemaakt. In de preken over Jesaja 7: 14, Lukas 2: 11a, Lukas 15: 1-7 en Openbaring 2: 1 en 16 wordt expliciet gemaakt dat de presentie van Christus wordt bemiddeld door Geest en Woord. Ik citeer een passage uit de preek over Lukas 2: 11a, om een beeld te geven van hoe Graafland woorden geeft aan de Christuspresentie: *'Ooh, dat dat toch eens waar mocht zijn, dat de Here Jezus vandaag in ons midden als de geboren Heiland aanwezig mocht zijn. Dan is Hij er ook nu, in en tijdens deze verkondiging, in ons midden. Dan zie ik Hem, dan hoor ik Hem, ja, dan voel ik de adem van zijn mond, omdat Hij onder ons rondgaat met zijn Geest en met zijn Woord, om uw hart te vervullen, om mijn hart te vervullen. Om tegen dat meisje, en die jongen, die vader en die moeder, die met hun kinderen hier naar de kerk toe*

⁹⁶ C. Graafland, 'Hoe staan we als kerk tegenover de opwekkingsbeweging?', in: *Kerk en opwekkingsbeweging*, red C. Graafland en L. Kievit (Amersfoort: Echo, 1973), 24, 28; Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 23; Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 171-173.

⁹⁷ Graafland, *Verschuivingen in de GB-prediking*, 71; Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 165.

⁹⁸ Graafland, 'De prediking als verkondiging', 14.

⁹⁹ C. Graafland, *Wat is geloven? [Geloven vandaag 8]* (Amsterdam: Vereeniging tot Verspreiding der Heilige Schrift, 1972), 12.

¹⁰⁰ Hoewel Graafland het zelf niet expliciet zo zegt, is het mijn vermoeden dat Graafland met zijn aandacht voor de Geest en de daarbij veronderstelde eigen positie van de mens in relatie tot God (in reactie op het Christocentrische van Barth) is beïnvloed door Van Ruler, van wie hij college heeft gehad tijdens zijn studie Theologie, vgl: Boersma, *Tegendraads gereformeerd*, 30-32; A.A. van Ruler, 'Structuurverschillen tussen het Christologische en het Pneumatologische gezichtspunt' in *Verzameld Werk, deel IV-A*, red D. van Keulen (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011).

¹⁰¹ Verboom, 'Om het verbond', 98-99; Graafland, *Wat is geloven?*, 14-15.

¹⁰² Graafland, *Wat is geloven?*, 12, 15; Graafland, *Verschuivingen in de GB-prediking*, 53-55, 71.

¹⁰³ Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 183, 199; C. Graafland, 'Preek over HC 7', 12.

*zijn gekomen vandaag, en tegen die grijsaard, om het tegen die allen te zeggen: Zie, hier ben IK nu, Ik ben er voor u, mag ik binnen komen, in uw hart, in uw leven, in uw stal, waar u misschien een beestenstal van gemaakt hebt? Ja, Ik kom binnen, onweerstaanbaar, want Ik ben er. Heden ben Ik voor u geboren. Dat is wat, gemeente, merkt u het, dat de Heere er werkelijk is, in ons midden nu door Zijn Woord en Geest?*¹⁰⁴

Niet altijd wordt de presentie van Christus expliciet gemaakt, maar ook in die preken is duidelijk dat die presentie van Christus wel functioneert als een kernovertuiging. Bijvoorbeeld in de preek over Genesis 32: 21-32, waarin Graafland betoogt dat de worstelende Man, Christus is. Daarin wordt geprobeerd de gemeente te doen ervaren dat de worsteling die Christus met Jakob heeft bij de Jabbok in en door de prediking ook met hen gebeurt. Daarmee wordt Christus als de Aanwezige verondersteld.

De presentie van Christus wordt door Graafland in zijn preken gepresenteerd als een heilzame presentie. Christus is uit op het behoud van de gemeente. Treffend wordt dat verwoord in de preek over Lukas 15: 1-7, waarin het gaat over de Heere Jezus die op zoek gaat naar het verloren schaap: *'Dat schaap is waardevol in zijn ogen, die ene verloren mens, dus ù misschien bent, neemt zo 'n grote plaats in in het hart van Jezus, dat hij niet ophoudt met zoeken, of hij moet u gevonden hebben. Daarom is hij vanmorgen óók nog bezig. Ook nu nog zet Hij zijn zoeken voort door de preek vanmorgen.'*¹⁰⁵ Opnieuw zien we dat de rechtvaardiging van de goddeloze het kloppende hart van de preek is. Daartoe is Christus present in en door de preek.

3.4.2. Christuspresentie in theologische literatuur

Het is, in de overtuiging van Graafland, de Geest die door middel van de preek, Christus present stelt in de gemeente. In de preek komt, door Woord en Geest, God in Christus op de gemeente toe. Eerder zagen we al dat de preek bij Graafland een relationeel karakter heeft: ze wil een instrument van de Geest zijn om een ontmoeting tussen God en mens te bewerkstelligen. Dat is dus uiteindelijk de tweede persoon van de drie-enige God: Christus.

Graafland is er naar eigen zeggen op uit om in zijn preken die presentie van God in Christus te doen ervaren. Het gaat er volgens Graafland om dat de prediker medium is van het doorkomen van God. Dat betekent dat de prediker er middellijkerwijs op uit is om de gemeente de presentie van God te doen ervaren. Die tegenwoordigheid van God is echter niet te organiseren, geeft Graafland aan. Ook homiletisch of hermeneutisch is deze niet te bewerkstelligen.¹⁰⁶ Tegelijk dient een prediker wel te onderzoeken of die tegenwoordigheid van Christus gebeurt. Anders mist er iets. Dan wordt de *dynamis* van de Geest gemist.¹⁰⁷ En als de Geest mist, dan mist eigenlijk alles in de theologische structuur van Graafland. Dan is het leven uit de prediking. Tegelijk heeft de prediker de werking van de Geest niet in de hand. Hier zit een spanning tussen de afhankelijkheid van de vrijmachtige Geest en zoeken naar goed gebruik van de middelen die de Geest over het algemeen gebruikt.

De prediking wil dus voertuig zijn van de Christuspresentie, door Geest en Woord. Zo overkomt de prediking de gemeente als een goddelijk gebeuren, terwijl ze ons toch via mensen bereikt. God gebruikt voor dit wonderlijke werk gebrekkige, zondige mensen. Met nietige middelen volvoert Hij zijn goddelijke plan. De prediking is voertuig van *'een ons overweldigende werkelijkheid'*.¹⁰⁸

¹⁰⁴ C.G. Graafland, 'Een geboren Redder', 26.

¹⁰⁵ C. Graafland, 'Preek over Lukas 15: 1-7', 12-13.

¹⁰⁶ In *Verantwoord gereformeerd*, 23 lijkt Graafland expliciet afstand te nemen van *the New Homiletic* door te stellen dat de presentie van Christus niet homiletisch of hermeneutisch te organiseren is. *The New Homiletic* stelt dat de presentie van Christus gebeurt in het interpretatieproces van de preek.

¹⁰⁷ Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 19, 23.

¹⁰⁸ Graafland, 'De prediking als verkondiging', 14-15; citaat op pagina 14.

3.5 Heilsbemiddeling

3.5.1. Heilsbemiddeling in preken

Eerder concludeerden we al dat in de onderzochte preken van Graafland het karakter van Gods Zelfopenbaring, van de Geest en van de Christuspresentie wordt gestempeld door het heil van God. In alle onderzochte preken functioneert de rechtvaardiging van de goddeloze. In de preek over Genesis 32: 21-32 wordt de gemeente met Jakob schuldig verklaard en met hem vrijgesproken, in de weg van het geloof. In de preek over Exodus 3: 6a verbindt God Zich met de gemeente, zoals Hij zich verbindt met Abram, Izak en Jakob. In de preek over Lukas 2: 11 wordt Jezus Christus heel persoonlijk gepredikt aan de gemeente, met het oog op het behoud van de gemeente. In Lukas 15: 1-7 wordt gepredikt dat Jezus in en door de preek evenzeer de verlorenen zoekt als Hij deed in de gelijkenis. In de preek over 1 Korinthe 1: 18 wordt het evangelie van het kruis uit de doeken gedaan en wordt zodoende de gemeente schuldig verklaard en vrijgesproken, met bevel van geloof. In Openbaring 2: 16 wordt gezegd dat de Geest in en door de preek de gemeente onder handen neemt en hen vult met Zichzelf en het Woord. In alle preken wordt niet slecht óver zonde en genade, schuld en vergeving gesproken, maar de ontdekking aan zonde en schuld gebeurt en de genade en vergeving gebeuren evenzeer. De preken zijn duidelijk gericht op het laten gebeuren van het heil, zodat de gemeente erin gaat delen.

Graafland geeft in de onderzochte preken ook aandacht aan het toe-eigenen van het heil van God. Daar zit de vooronderstelling achter dat het eeuwig behoud geen automatisme is, ook niet in de gemeente, maar dat het heil moet worden geloofd en aanvaard, wil het effectief zijn. We zien dat bijvoorbeeld in de preek over Jesaja 7: 14: *‘O, moet Hij dan opnieuw lijden vanmorgen? Lijden onder uw ongeloof? O, weet het toch, dat u Immanuël geen groter droefheid en smaadheid kan aandoen, dan door Zijn bloed onrein te achten? Hij wil het toch bevestigen aan u, wanneer gij door uw kleingeloof wordt bestreden. Hij is toch echt mens? Hij wil uw kleinmoedigheid te hulp komen. Sla dan die helpende hand niet af.’*¹⁰⁹ Een ander voorbeeld vinden we in de preek over 1 Korinthe 1: 18: *‘Als iemand het woord des kruises hoort, kan hij nooit zeggen: ik heb er niets aan gehad. Dat is gewoon niet waar. Iemand die dat zegt, houdt zichzelf voor de gek. Hij heeft er wel wat aan gehad. Maar hij wilde het niet accepteren. Hij heeft het weggeduwd, uit zijn gedachten en uit zijn hart.’*¹¹⁰ Het is volgens Graafland dus mogelijk om het evangelie gepredikt te krijgen en toch te volharden in ongeloof. In de onderzochte preken dringt Graafland steeds aan op het geloven van het gepredikte evangelie.

3.5.2. Heilsbemiddeling in theologische literatuur

Het karakter van de Bijbel en daardoor van de prediking is volgens Graafland het heil van God in Christus. Gods openbaring, ook in de prediking, is dus gericht op heil voor de mensen. Het kloppende hart van de prediking is de rechtvaardiging van de goddeloze.¹¹¹ We stelden eerder al vast dat de particuliere toe-eigening van het heil relatief veel aandacht krijgt bij Graafland. De Geest speelt de cruciale rol in de toe-eigening van het heil, door Christus en Zijn heil present te stellen en door geloof te wekken in de harten van de hoorders. Daarvoor gebruikt Hij de prediking als medium. De prediking heeft bij Graafland dus een heils-bemiddelende functie: door middel van haar krijgen mensen deel aan het heil van God.

Ook in dit verband waarschuwt Graafland voor abstracte en steriele prediking. Het gevaar is dat er óver het heil wordt gepreekt en dat kernbegrippen als ‘zonde’ en ‘genade’ abstract worden gebracht, waardoor ze niet ervaarbaar zijn. Dan blijven het woorden en worden ze niet reëel; ze worden geen

¹⁰⁹ Pater, ‘De eschatologische maaltijd’, 146.

¹¹⁰ C. Graafland, ‘Preek over 1 Korinthe 1: 18’, 7.

¹¹¹ Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 114; Graafland, *De continuïteit en actualiteit*, 12.

vlees en bloed in de geleefde werkelijkheid.¹¹² Als dat gebeurt, dan is het weliswaar *een rechtzinnige prediking, maar er gebeurt niets. God wordt er niet in ervaren en ontmoet, de heilige God niet en daarom ook de genadige God niet. Zo 'n prediking suggereert en bevestigt alleen maar, dat de godsdienst blijkbaar een aparte provincie is van het mensenleven, die niets te maken heeft met de dagelijkse realiteit van het bestaan. Deze apartheid, dit dualisme is mijns inziens ook één van de factoren, waardoor de Godsverduistering, onder ons, is en wordt bevorderd. Juist door zo 'n prediking komt het, dat ook zoveel gereformeerden niet ondanks maar dank zij hun gereformerdheid, God niet kennen. Velen van hen zijn nog op zoek naar God, want zij zeggen Hem te missen. Maar steeds meerderen hebben het compromis gesloten. Op de zondag zich bezighouden met de God van de gereformeerde abstractie, die hun in de prediking wordt voorgehouden. Maar in de week doen zij het zonder God. Ze weten immers niet, wat zij dan met Hem moeten beginnen.*¹¹³ Wederom benadrukt Graafland het gevaar van abstracte prediking, die niet raakt aan de existentie van de mensen en aan de dagelijkse realiteit van het bestaan. Dit soort prediking werkt secularisatie in de hand, omdat er wel over het heil wordt gesproken, maar geen heil gebeurt.

Er moet volgens Graafland niet óver het heil worden gepreekt, maar prediking dient een heilsgebeuren te zijn, waarin zich een existentieel en relationeel gebeuren tussen God en mens voltrekt. Dan preekt men, bijvoorbeeld, niet óver het verbond, maar laat men dit functioneren, zodat prediking medium is waar doorheen Gods verbondsomgang met de gemeente gebeurt. Dan preekt men niet óver de wet en het ontdekt worden daaraan, maar dan stelt men de gemeente voor de wet – zelfs meer: voor de Rechter – en ontdekt men de gemeente aan concrete zonden en schuld voor God. Dan preekt men niet óver Jezus Christus en geloven in Hem, maar predikt men Jezus Christus, met bevel van geloof en bekering. In dit soort prediking wordt de gemeente tot een antwoord gedwongen, omdat Christus zó direct en reëel wordt gepredikt dat het aankomt op aannemen of afwijzen. Als het tot aannemen komt, is dat het effect van de interne roeping van de Geest. Op deze manier is prediking een heilsgebeuren, waarin de grote heilsdaden van God worden toegerekend en toegeëigend. De preek is dan niet abstract en steriel, maar persoonlijk, existentieel, direct en reëel. Dit soort prediking werkt secularisatie niet in de hand, maar gaat het juist tegen, omdat het dankzij de werkzaamheid van de Geest een verbinding legt tussen de rechtvaardigende God en de goddeloze mens. Dit soort prediking laat het heil gebeuren in de gemeente en in de wereld.¹¹⁴

3.6 Deelconclusie

In de beantwoording van de vorige deelvraag heb ik vier theologische noties van de sacramentaliteit van de prediking opgesomd. Deze vier noties zie ik als typerend voor de theologie van de sacramentaliteit van de prediking. In deze deelvraag heb ik onderzocht hoe deze noties functioneren in het werk van Graafland.

De Zelfopenbaring van God in Bijbel en prediking wordt door Graafland getekend als zijnde parallel aan de incarnatie van Jezus Christus. Hij houdt daarmee het goddelijke en het menselijke bij elkaar. Voor prediking betekent dit dat het medium van het spreken van God wil zijn, uitgevoerd door mensen en gericht op de existentie van de concrete mens. Als prediking aan dat laatste geen recht doet, werkt zij secularisatie in de hand, omdat zij faalt God met mensen te verbinden.

De koppeling van Geest en Woord is een zeer belangrijke vooronderstelling bij Graafland. In zijn preken functioneert het als een vooronderstelling, die achter zijn preken functioneert en slechts af en toe expliciet wordt gemaakt. In zijn theologische literatuur komt de Geest echter explicieter aan bod.

¹¹² Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 137.

¹¹³ Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 35-36.

¹¹⁴ Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 24, 26, 169; Graafland, *Gereformeerden op zoek naar God*, 34-35, 178; Graafland, *Verschuivingen in de GB-prediking*, 69-72.

De Geest is bij Graafland de uitwerker van de verkiezing, waarbij Hij het Woord in Bijbel en prediking als medium gebruikt. Door middel van de externe roeping in de prediking brengt de Geest het Evangelie in de harten van mensen en schept daar geloof. Zo legt de Geest verbinding tussen God en mens. De Geest is bij Graafland de dragende kracht van de prediking. Zonder de werking van de Geest stelt zij niets voor en heeft zij geen effect.

Door Geest en Woord is Christus present in de gemeente. Daar is Graafland van overtuigd. Dat komt regelmatig expliciet en vrijwel altijd impliciet aan de orde in zijn preken. In zijn theologische literatuur reflecteert hij op zijn verlangen om medium te zijn van het doorkomen van God in Christus, door middel van de prediking van het Evangelie.

In de prediking van het Evangelie wordt het heil bemiddeld. Eerder concludeerden we al dat het heil van God in Christus voor Graafland het centrum van de Bijbel is en daarom het centrum van zijn theologie en zijn preken. Het is hem in zijn preken te doen om het heil te laten gebeuren, zodat mensen het heil gaan omarmen en aanvaarden en eruit gaan leven.

We kunnen concluderen dat prediking in de overtuiging van Graafland een sacramentele dimensie heeft. Ze is voertuig van Gods Zelfopenbaring, van de werkzame Geest, van de Christuspresentie en van de heilsbemiddeling.

Het functioneren van de vier noties wordt sterk gestempeld door de overtuiging dat Gods Zelfopenbaring (en daarmee God Zelf) het karakter van heil draagt. De rechtvaardiging van de goddeloze is het kloppende hart van de preken en de theologie van Graafland.

Wat verder opvalt is dat Graafland deels hetzelfde front heeft als *the New Homiletic*, namelijk rationalistische, abstracte en steriele prediking, waarin er een kloof is ontstaan tussen de wereld van de preek en de wereld van de hoorders. Samen pleitten zij voor meer beweeglijkheid en voor een sterkere gerichtheid op de existentialiteit en contextualiteit van de hoorders, waardoor het reële leven in beeld komt. Het menselijk subject geven zij in hun preekvisie dus een grotere plaats. Daarmee zijn zij bewust of onbewust kinderen van hun (post)moderne tijd. Graafland wil dit echter voluit gereformeerd invullen, met nadruk op het eenzijdige karakter van de openbaring van God.

Als het sacramentele aspect van de prediking ontbreekt, gaat er in de overtuiging van Graafland iets grondig mis. Dan wordt de preek steriel, abstract, hol, leeg en levenloos; een mensenwoord. Dan functioneert het wezen van de prediking niet meer. Dit soort prediking werkt secularisatie in de hand, terwijl prediking dit juist zou moeten tegengaan. In de prediking zou God moeten spreken, God moeten worden ontmoet, God als werkzame realiteit aanwezig moeten worden ervaren en Gods heil moeten worden genoten. Met minder is Graafland niet tevreden. Hij kan het zelf echter niet bewerken. Hij kan slechts bidden om de werking van de Geest door het Woord.

4. Sacramentaliteit van de prediking in het licht van seculariteit

4.1 Inleiding

De sacramentaliteit van de prediking is niet alleen een concept, maar wil ook steeds gebeuren. Ook vandaag de dag wil deze prediking gebeuren. Dat roept de vraag op aan welke uitdagingen de prediking in de huidige tijd het hoofd moet bieden en in hoeverre het sacramentele karakter van de prediking ook in de huidige tijd van waarde is. Dat onderzoeken we in deze paragraaf. De centrale vraagstelling in deze paragraaf is: Welke uitdagingen voor de prediking zijn typerend voor de huidige, seculiere tijd, met het oog op de sacramentaliteit van de prediking?

Ik kom via een aantal stappen tot een antwoord op deze vraag. Allereerst onderzoek ik wat secularisering en het seculiere tijdperk precies inhoudt. Vervolgens onderzoek ik welk effect dit heeft op de prediking. Secularisering is namelijk niet iets wat de kerk en de prediking voorbijgaat. Daarna onderzoek ik hoe prediking dient te gebeuren in de huidige tijd.

4.2 Secularisering

In zijn boek *A secular age* heeft Charles Taylor onder woorden gebracht wat secularisatie is en hoe secularisatie zich heeft ontwikkeld. De wordingsgeschiedenis laat ik in dit onderzoek achterwege. Wel wil ik aan de hand van Charles Taylor en diverse auteurs die zich tot hem hebben verhouden een beeld schetsen van het seculiere tijdperk waarin wij leven.

Secularisering gaat niet zozeer over het afbrokkelen van religieuze instituten, hoewel dit er ook een onderdeel van is, maar het is een ontwikkeling in het bewustzijn en wereldbeeld van mensen. *‘De verandering die ik wil afbakenen en traceren is een verandering die ons wegvoert uit een samenleving waarin het vrijwel onmogelijk was niet in God te geloven in de richting van een samenleving waarin geloof zelfs voor de meest overtuigde gelovige één menselijke mogelijkheid is naast andere.’*¹¹⁵ Deze ontwikkeling betekent dat mensen in de huidige, seculiere tijd denken in een immanent kader. De werkelijkheid is ‘onttoverd’. Het is mogelijk geworden om de werkelijkheid te interpreteren zonder een beroep te doen op een transcendente god. Dat immanente kader stempelt het levensgevoel, zowel binnen als buiten de kerk.¹¹⁶

Hoewel geloof in het transcendente dus niet meer vanzelfsprekend is, betekent dit niet dat er binnen het immanente kader geen ruimte is voor het transcendente. Sterker nog: het transcendentieverlies is soms weer op zijn retour. Taylor neemt waar dat mensen het immanente kader soms als onbevredigend ervaren, waardoor er een (onbestemd) verlangen naar zingeving en transcendentie komt.¹¹⁷ Kees van Ekris herkent dit in zijn omgang met tijdgenoten. Er is transcendentieverlies en tegelijk een verlangen naar transcendentie.¹¹⁸ Hij ziet wat Taylor een *cross-pressured self* noemt: *‘Het zelf van mensen in een seculiere tijd wordt aangetrokken door twee tegengestelde, contraire krachten/denkvormen: de onttovering, het hard-materialistische en godloze enerzijds. En de ontoereikendheid daarvan anderzijds.’*¹¹⁹

Enerzijds leven we in een seculier tijdperk, waarin we immanent denken. Anderzijds leven we in een tijdperk waarin er ontevredenheid is over het immanente frame, waardoor er een onbestemd verlangen ontstaat naar diepgang, betekenis, zingeving en transcendentie.

¹¹⁵ Taylor, *Een seculiere tijd*, 43.

¹¹⁶ Taylor, *Een seculiere tijd*, 707-713.

¹¹⁷ Taylor, *Een seculiere tijd*, 309.

¹¹⁸ Van Ekris, *Dialogo, dans en duel*, 30-31.

¹¹⁹ Van Ekris, *Dialogo, dans en duel*, 38.

4.3 Secularisering van de prediking

In het voorgaande heb ik onderzocht wat typerend is voor de huidige, seculiere tijd. Het is verleidelijk om vervolgens te onderzoeken welke ‘oplossing’ de prediking kan bieden aan het ‘probleem’ van de seculariteit. Dat zou bovendien te gemakkelijk zijn. Bij Graafland zagen we immers al dat prediking onderdeel van het probleem kan zijn, doordat ze secularisatie in de hand kan werken. En ook de door Taylor gehanteerde definitie van secularisatie gaat aan de kerk niet voorbij. Ook de gemeente ademt dit immanente frame. Daarom onderzoek ik hoe de prediking het risico loopt te seculariseren.

Gerrit Immink haalt in *Het heilige gebeurt* de stellingname van Paul Tillich aan dat ‘het protestantse principe’ de correctie nodig heeft van de ‘rooms-katholieke substantie’. Hij bedoelde daarmee dat het hart van het protestantisme, namelijk de rechtvaardiging van de goddeloze, correctie nodig heeft van de sacramentele opvatting van de rooms-katholieke eucharistie, namelijk de reële gemeenschap met Christus. Zonder haar sacramentele element verwordt protestantse prediking tot een morele of rationele exercitie. Ze verliest haar religieuze karakter en wordt seculier. Tillich zag dat de protestantse kerkdienst het risico loopt te seculariseren. *‘Een kerkdienst waarin de reële gemeenschap met Christus niet beoefend wordt, zal vroeg of laat seculariseren of verwateren. Moderne protestanten lopen het gevaar de binding aan de Persoon en het werk van Christus te minimaliseren.’*¹²⁰ Om die secularisatie tegen te gaan, is het volgens Tillich nodig dat er correctie komt vanuit het katholicisme.¹²¹ Immink wijst erop dat Tillich de benodigde, permanente correctie in eigen traditie had kunnen vinden, namelijk bij de reformatoren. De reformatoren zien Woord en Geest als de bemiddelaars van de reële gemeenschap met Christus.¹²²

De protestantse – of specifieker: gereformeerde prediking is blijkbaar vatbaar voor het risico van secularisatie. De sacramentele dimensie van de prediking wordt snel vergeten. Om het in begrip van Taylor te zeggen: het denken over de prediking – en daardoor ook de uitvoering ervan - ontkomt niet aan het immanente frame. De kerkdienst raakt ‘onttoverd’.

Dat transcendentieverlies kan er op verschillende manieren uit komen te zien. Bij Graafland zagen we dat de preek abstract en steriel dreigt te worden. Dan ondergaat de preek zoveel rationalisering en mystificering dat ze losraakt van het reële, concrete leven van de gemeente. Dit kan ook gebeuren doordat de taal van de kerk zo op afstand komt te staan van de werkelijkheid waarin de gemeente leeft, dat er in de prediking geen contact meer gebeurt tussen de werkelijkheid van God en de alledaagse werkelijkheid van de gemeente. De kerkdienst kan anderzijds ook vermenselijkt en verburgerlijkt raken, waardoor het vooral een sociale aangelegenheid wordt en er niemand meer iets transcendent verwacht. Zowel van de kant van de voorganger als van de kant van de gemeente kunnen de verwachtingen van de preek worden gedevalueerd en gesecculariseerd.¹²³ Op den duur verwacht wellicht niemand meer de Zelfopenbaring van God, de werkzaamheid van de Geest, de presentie van Christus en de bemiddeling van het heil in, met en door de prediking van het Evangelie. De prediking verliest haar sacramentele of transcendente dimensie; het wordt een immanent gebeuren. Aan het risico van deze secularisering staat de gereformeerde prediking bloot.

Ik durf mezelf niet de positie aan te meten om de huidige, gereformeerde prediking deze secularisering te verwijten. Daarvoor voel ik me te jong en te onervaren. Ik deel een analyse uit 2011 van Wim Dekker, die in zijn werk veel gesprekken voert met predikanten en veel preekanalyses doet. Hij zegt over het verwachten van Gods aanwezigheid in ons midden door de bemiddeling van de preek: *‘In gesprek met predikanten over dit thema valt me op dat dit bewustzijn inzake de heilsbemiddeling eerder latent aanwezig is dan dat het vooropstaat. Wanneer hun tijdens cursussen over de prediking gevraagd wordt naar het belang van de preek, dan komen er antwoorden als: de gemeente moet leven*

¹²⁰ Immink, *Het heilige gebeurt*, 55.

¹²¹ Immink, *Het heilige gebeurt*, 54-55.

¹²² Immink, *Het heilige gebeurt*, 59.

¹²³ Dekker, *Marginaal en missionair*, 112.

*bij het Woord van God, ze moet leren uit de Bijbel; alleen Gods woorden zijn belangrijk, we moeten die elke keer weer horen, als bemoediging, troost, vermaning. Dat is allemaal waar, maar het meest essentiële wordt niet genoemd, namelijk dat God zichzelf tijdens de preek bemiddelt. Doordat dat beseft niet prominent aanwezig is, komt de prediking meer te liggen op het vlak van onderwijs, catechese, uitleg, bijbelkennis, moraal, regels voor het leven.*¹²⁴ Wat Wim Dekker betreft, is de secularisering van de eredienst dus niet alleen een risico, maar in veel gevallen ook realiteit. Zijn waarneming is dat de verwachting dat Christus present komt door Woord en Geest uit het zicht raakt.

De Engelse Alister McGrath, die door Dekker wordt ingevoerd in zijn betoog, ziet eveneens een crisis gebeuren in het protestantisme en voorspelt zelfs dat deze crisis het einde inluidt van het protestantisme. Het protestantisme is te veel beïnvloed geraakt door het rationalisme van de Verlichting, waardoor de eigenlijke protestantse preekvisie – dat God en Zijn heil wordt bemiddeld door het Woord – naar de achtergrond raakt. Het lukt de protestanten daardoor niet meer om de beleving van de postmoderne mens aan te spreken. Andere theologische stromingen lukt het wel om dit sacramentele element vast te houden en zo de gemeente het heilige te laten beleven. De rooms-katholieken doen dit door de eucharistie, de oosters orthodoxen door de liturgie en de charismatische door de wonderlijke werking van de Geest. In deze drie stromingen is het duidelijk hoe de werkelijkheid van God het immanente binnendringt en wordt dit door de gemeente aan den lijve ervaren. Dat lukt de protestanten niet meer, volgens McGrath, en daarom voorziet hij dat het protestantisme ophoudt te bestaan.¹²⁵

Ook Graafland zag om zich heen gebeuren dat de preek uitholde en vervlakte, doordat de *praesentia realis Dei* werd gemist. *‘..het zou ook kunnen zijn dat er een zwijgende meerderheid is in de gemeente (...) die zucht naar God toe en ernaar verlangt dat er nog eens een fontein geopend wordt in de dorre woestijn waarin de gemeente moet vertoeven. Dan gaat het niet erom dat de preek te licht of te zwaar is. Nee, alles verloopt precies volgens het gereformeerde ‘boekje’. Maar was gemist wordt, is de dynamis van de Geest. Er gaat zo weinig van uit. De praesentia realis Dei ontbreekt. Ik hoor deze klacht veelvuldig en ze komt uit veel en velerlei gemeenten, gereformeerde-bondsgemeenten.*¹²⁶

4.4 Prediking ten tijde van secularisering

Prediking in de huidige, seculiere tijd zal dus een antwoord moeten geven op zowel haar eigen seculariserende tendensen als de secularisering in de maatschappij. Het is duidelijk dat prediking niet de zojuist geschetste kant van de secularisering op moet, aangezien ze dan niet meer voldoet aan haar sacramentele wezen. Hoe kan prediking wel recht doen aan haar transcendente dimensie in een gesecculariseerde maatschappij? Daar zoeken we naar in de deze paragraaf.

Prediking in de huidige, seculiere tijd dient een transcendente dimensie te hebben. Ik bedoel daarmee te zeggen dat prediking ingevuld moet worden als een gebeuren van God uit. Dat beargumenteer ik met twee argumenten: het eerste argument gaat over het wezen van de prediking en het tweede argument over het verlangen naar transcendentie.

Prediking wil voertuig zijn van eens ons overweldigende werkelijkheid, namelijk dat God Zelf tot ons komt, betoogt Graafland.¹²⁷ Hij vertegenwoordigt daarmee de gereformeerde traditie. En zojuist zagen we dat ook Tillich, als liberale protestant, op die hoogte over prediking wil spreken. Prediking wil voertuig zijn van de werkzaamheid van de heilige Geest en zo bemiddelaar zijn van de presentie van Christus. Deze transcendente of sacramentele dimensie van prediking is het wezen van de gereformeerde opvatting van prediking. Afstand nemen – bewust of onbewust – van deze hoge

¹²⁴ Dekker, *Marginaal en missionair*, 113.

¹²⁵ Dekker, *Marginaal en missionair*, 95-98.

¹²⁶ Graafland, *Verantwoord gereformeerd*, 23.

¹²⁷ Graafland, ‘Prediking als verkondiging’, 14.

opvatting van preken betekent een breuk met een traditie. Ook Kees van Ekris, die in zijn recente boek *Dialoog, dans en duel* een voorstel doet voor missionaire prediking in de huidige tijd, pleit voor een theocentrische of transcendente dimensie van prediking. Het gaat er volgens hem om dat in en door de prediking de stem van de Levende wordt gehoord. *'Wij leven, zeker ook op de kansel, in de slipstream van Gods eigen spreken. Wij beginnen verwachtingsvol te spreken met het vertrouwen dat Hij het contact actualiseert. Wij vertrouwen op de belofte van Zijn aanwezigheid'*.¹²⁸

Daarnaast zou de huidige, seculiere maatschappij niet gediend zijn met het afstand nemen van deze hoge opvatting van prediking. Daarmee kom ik bij mijn tweede argument. Eerder gaf ik een schets van de huidige, seculiere cultuur. Er is een immanent frame en tegelijk is er ook een ontevredenheid daarover. Die ontevredenheid over het immanente wereldbeeld zorgt ervoor dat er af en toe een verlangen naar transcendentie ontstaat. Dat is overigens (nog) geen verlangen naar de christelijke God of naar het Evangelie; het is een onbestemde hang naar betekenis, zingeving of transcendentie. Juist waar de maatschappij bekneld raakt door het immanente frame, dient de kerk een vindplaats te zijn van het transcendente, zowel vanwege haar eigen overtuiging dat het immanente frame niet toereikend is om de werkelijkheid te interpreteren en om te kunnen leven en sterven, als vanwege het door Taylor en Van Ekris waargenomen levensgevoel dat het immanente frame ons en onze tijdgenoten niet vervult.

Dus prediking in de huidige, seculiere tijd dient sacramenteel te zijn, zowel vanwege het eigenlijke wezen van de prediking als vanwege het onbestemde verlangen naar transcendentie in de maatschappij. Dat betekent niet dat de kerk maar gewoon stug moet volhouden met wat zij al eeuwen doet, met de gedachte dat haar prediking vanzelf weer een keer zeggingskracht krijgt. Prediking dient niet alleen sacramenteel of transcendent te zijn, maar dient ook existentieel te zijn. Ze dient verbonden te zijn met de existentie van de mensen.

Prediking moet niet alleen hoog zijn, maar moet ook diep gaan. Eerder zagen we Graafland een soortgelijke beweging maken. Prediking dient volgens hem gevormd te worden door de incarnatie: Woord van God dat afdaalt in het bestaan van de mensen. Als het huidige bestaan dus als een seculier tijdperk gedefinieerd wordt, dient prediking in dat bestaan af te dalen. Als het huidige bestaan als gedefinieerd wordt door het onbestemde verlangen naar transcendentie, dient prediking in dat verlangen en die onrust af te dalen. Belangrijk is dat de woorden van de preek een existentiële laag hebben; dat ze raken aan de existentiële vragen van het leven vandaag. Kees van Ekris noemt dat prediking een 'werkelijkheids-openende' kracht dient te ontwikkelen. Hij bedoelt dat prediking eerlijk openlegt waar tijdgenoten en de maatschappij kapot wordt gemaakt, bijvoorbeeld door de gevolgen van het immanente denken: het kapitalisme, het materialisme, het egoïsme. In die diepte van die levensvragen wil sacramentele prediking de ontmoeting met Christus laten gebeuren, betoogt Van Ekris. Dat is dus prediking die hoog is, maar diep gaat. *'In de ontmoeting met Hem, door de woorden van de preek, komen al die dieptelagen in ons bestaan genadig aan het licht. Als Christus tegenwoordig is, dan breidt een krachtige genadige werkelijkheid zich uit in de ruimte en dat heeft een energetische werking. Terwijl een goede macht je omgeeft, zie je plotseling diep in jezelf. Dan kun je weliswaar diep aanvoelen dat je leven eigenlijk seculier, schuldig of godloos is, maar als Jezus Christus tegenwoordig is, houdt dat geen stand. Dan wil je dat eigenlijk niet meer. Dan kun je je weliswaar bewust worden van je onwil, je schuld of je zonde, hoe sluimerend of aarzelend ook, maar je wilt dat niet meer. Je komt in contact met een helende kracht die een transformerend effect heeft. Dan kun je vanbinnen cynisch zijn en je geweten kan zijn verhard, maar dat wil je eigenlijk niet meer. Er wordt iets vloeibaar in je. Dan weet je nog steeds van het ontregelende van de dood, maar je voelt een andersoortige kracht over je komen, die je uit de macht van de dood wil trekken.'*¹²⁹ Deze ontmoeting tussen de existentie van de mens en de door Zijn Geest tegenwoordige Christus wil

¹²⁸ Van Ekris, *Dialoog, dans en duel*, 109.

¹²⁹ Van Ekris, *Dialoog, dans en duel*, 118-119.

sacramentele prediking laten gebeuren. Prediking is dan een existentiële ontmoeting tussen God en mens. Er gebeurt dan reëel contact tussen God en mens.

Zeker in het postmoderne tijdperk waarin we momenteel leven, is het belangrijk dat prediking (onder andere) binnenkomt via de poort van de ervaring of beleving. Waarheden worden in de huidige, postmoderne tijd niet meer ervaren als vast en objectief, maar worden geverifieerd door de subjectieve ervaring. De individuele beleving is maatgevend.¹³⁰ Prediking in de huidige tijd zal daarom de beleving van mensen moeten aanspreken in plaats van alleen de ratio. Als de gereformeerde prediking in haar valkuil van rationalisering valt, zal ze de postmoderne mens niet kunnen aanspreken. Ze zal daarentegen steeds terug moeten keren naar haar wortels. Want dan valt er in de gereformeerde prediking heel veel te beleven, aangezien ze voertuig wil zijn van het transcendente. In de gereformeerde prediking wordt verondersteld dat God erdoor spreekt, aanwezig is en in en aan de gemeente werkt. Prediking wordt verondersteld als een heilsgebeuren.

Dus wil prediking werkelijk existentieel zijn, zal ze taal moeten vinden die meer dan alleen de ratio aanspreekt. Kees van Ekris leent van Giussani het begrip ‘existentiële verificatie’. Hij wil daarmee duidelijk maken dat prediking tijdgenoten uitnodigt om het Evangelie en de ontmoeting met Christus existentieel te verifiëren, allereerst bij de prediker zelf en vervolgens bij de hoorders. *‘Er is dus volgens Giussani een connectie tussen levensvragen, de existentiële conditie van het menselijk bestaan, en de ontmoeting met Christus. Christelijk geloof is een gebeurtenis, een event zegt hij, een ondergaan van een presentie die respondeert wat er op de bodem van je hart leeft. (...) De grootste vreugde in het leven is voelen dat Jezus Christus leeft, en dat Hij leeft en pulseert in je eigen gedachten en in je eigen hart. (...) Het gaat om vragen die op je bestaan rusten, die zich aandringen in ieders leven, en die een verplichting met zich meebrengen om naar antwoorden op zoek te gaan. En het gaat om de blik van Christus die op je bestaan rust, die in je eigen innerlijke leven voelbaar is. Juist het in contact brengen van die levensvragen met Christus zorgt voor ontdekkingsvreugde en herkenning.’*¹³¹ Dit contact tussen de existentie van mensen en de tegenwoordige Christus wil de prediking bewerkstelligen, door de kracht van de Geest. Daarom moet prediking dus diep existentieel zijn, afdalen in de diepte van het bestaan van mensen, zodat er in en door de prediking een existentiële ervaring kan worden opgedaan van een ontmoeting met God.

Dit kan bijvoorbeeld concreet worden door een preek die raakt aan een ervaring van schuld en schaamte. Die pijnlijke ervaring kan mensen lam slaan. Deze ervaring ontgaat ook de prediker niet. Prediking wil op die diepe laag het vrolijke en bevrijdende Evangelie van onvoorwaardelijke genade verkondigen. Eventueel kan hierin de existentiële ervaring van Luther als voorbeeld gebruikt worden, die tot zijn grote verrassing de ontdekking deed van de vrij spraak door de toegerekende gerechtigheid van Christus. Zo kan prediking afdalen in de existentie van mensen en daar de heilzame ontmoeting met Christus laten gebeuren.

4.5 Deelconclusie

De huidige, seculiere tijd wordt gekenmerkt door een immanent frame, waarin wij de werkelijkheid interpreteren. Binnen dat immanente frame is het niet onmogelijk en ook niet problematisch om in God te geloven, maar is niet meer vanzelfsprekend. De werkelijkheid is te interpreteren zonder een beroep op religie. Dat denken stempelt kerk en maatschappij.

Ook de prediking loopt het risico te seculariseren. Zij wordt dan ontdaan van haar ziel, namelijk haar wezen als voertuig van de werkzame presentie van God. Men verwacht dan geen transcendente aanwezigheid en werkzaamheid meer in, met en door de prediking, of deze verwachting is slechts

¹³⁰ Wim Dekker, *Marginaal en missionair*, 54-55. Dekker put hierbij uit het werk van Charles Taylor, die over ‘authenticiteit’ schrijft, als één van de belangrijkste kernwoorden van de seculiere tijd.

¹³¹ Van Ekris, *Dialogo, dans en duel*, 160-161.

vaag en op de achtergrond aanwezig. Diverse analyses bevestigen dat dit niet alleen een risico is, maar ook realiteit is geworden in preken binnen het gereformeerd protestantisme. Deze kant dient de gereformeerde prediking niet op te gaan, aangezien zij daarmee van haar wortels en haar wezen onvreemd raakt.

Daarnaast heeft de huidige maatschappij juist die transcendente of sacramentele dimensie van prediking nodig, omdat diverse analyses vaststellen dat er uit ontevredenheid over het immanente frame een onbestemd verlangen naar transcendentie en zingeving groeit in de maatschappij. Prediking moet in dit tijdperk juist vindplaats zijn van het transcendente.

De postmoderne mens wil waarheid subjectief verifiëren. Dat betekent dat de taal van de prediking de beleving dient aan te spreken en geen genoegen kan nemen met het aanspreken van de ratio. Prediking dient existentieel te zijn; afdalend in het bestaan van de mens. En daar, in die existentiële levensvragen van de postmoderne, seculiere mens, de ontmoeting met Christus laten gebeuren in, met en door de prediking.

5. Eindconclusie

Aan het eind gekomen van dit onderzoek, maak ik de balans op. In deze eindconclusie kom ik tot de beantwoording van de hoofdvraag. Dat doe ik in vier stappen. In de eerste drie stappen zijn de antwoorden op de drie deelvragen te herkennen. De vierde en laatste stap geeft het antwoord op de hoofdvraag.

5.1 De sacramentaliteit van de prediking

In de protestantse theologiegeschiedenis heeft de sacramentaliteit van de verkondiging een rol gespeeld, steeds reagerend op een vermeende disbalans en ook steeds enigszins verschillend ingekleurd.

Augustinus theologiseert vanuit een Platoons wereldbeeld en reageert onder andere op het zuiverheids-denken van de Donatisten. Het denken van Augustinus over de sacramentaliteit van de prediking is sterk getekend door zijn onderscheid tussen *signa* en *res*. De reformatoren reageren op de mystificering van het sacramentele in de Rooms-katholieke kerk. Zij grijpen terug op Augustinus, door de prediking weer het gezag te geven van het Woord van God en van voertuig van de werkzaamheid van de Geest en zodoende van de presentie van Christus en Zijn heil. De dialectische theologie reageert op de theologie van de Verlichting, waarin het geloof en de Godskennis antropologiseerde. Niet het menselijk subject was bron van geloofskennis, maar enkel en alleen de geheel andere oeropenbaring van God in de geïncarneerde Jezus Christus. Deze openbaring kan, door de vrijmachtige werking van de Geest, gebeuren in de prediking. *The New Homiletic* reageert op het rationalistische, deductief-conceptuele dat zij in de prediking waarnamen. Dat resulteerde volgens hen in abstracte en steriele prediking. Prediking werd daarentegen door hen gezien als een hermeneutisch gebeuren, waarin de tekst van de Bijbel en de hoorder zich interpreterend tot elkaar verhouden. In dat interpretatieve proces is Christus present.

Uit dit diverse beeld van de theologie van de sacramentaliteit van de verkondiging leid ik vier theologische noties af, die het concept typeren.

1. Gods Zelfopenbaring: De God die sprak, spreekt nog steeds.
2. Woord en Geest: De Geest paart Zich aan het Woord om het Woord te actualiseren en te effectueren.
3. Christuspresentie: De Geest is Geest van Jezus Christus en stelt door het Woord ten diepste Christus Zelf reëel present. Christus wordt gelijktijdig met de gemeente.
4. Heilsbemiddeling: In en door de prediking wordt het heil van Christus present gesteld en door de werking van de Geest wordt het heil, door de weg van het geloof, geëffectueerd in het hart van de hoorder.

5.2 Sacramentaliteit van de prediking bij Graafland

Deze vier theologische noties, die ik typerend acht voor de sacramentaliteit van de verkondiging, functioneren ook in het werk van Graafland.

1. De Zelfopenbaring van God in Bijbel en prediking wordt door Graafland getekend als zijnde parallel aan de incarnatie van Jezus Christus. Hij houdt daarmee het goddelijke en het menselijke bij elkaar. Voor prediking betekent dit dat ze medium wil zijn van het actuele spreken van God, uitgevoerd door mensen en gericht op de existentie van de concrete mens. Als prediking aan dat laatste geen recht doet, wordt zij abstract en werkt zij secularisatie in de hand, omdat zij faalt God met mensen te verbinden. Dat was voor Graafland een belangrijk punt.
2. De koppeling van Geest en Woord is een zeer belangrijke vooronderstelling bij Graafland. De Geest is bij Graafland de uitwerker van de verkiezing, waarbij Hij het Woord in Bijbel en

prediking als medium gebruikt. Zo legt de Geest verbinding tussen God en mens. De Geest is bij Graafland de dragende kracht van de prediking.

3. Door Geest en Woord is Christus present in de gemeente, volgens Graafland. Het is hem erom te doen om door de prediking de gemeente de presentie van God in Christus te doen ervaren. Zonder dat aspect is de prediking levenloos.
4. In de prediking van het Evangelie wordt het heil bemiddeld. Het is hem in zijn preken te doen om het heil te laten gebeuren, zodat mensen het heil gaan omarmen en aanvaarden en eruit gaan leven. Dit mag niet abstract worden, waardoor het niet meer raakt aan de existentie en ervaring van mensen, want dat staat volgens Graafland het gebeuren van het heil in de weg.

De prediking en de theologie van Graafland worden sterk gestempeld door de overtuiging dat God en Zijn Zelfopenbaring het karakter van heil dragen. De rechtvaardiging van de goddeloze is het kloppende hart van de preken en de theologie van Graafland.

Wat verder opvalt is dat Graafland deels hetzelfde front heeft als *the New Homiletic*, namelijk rationalistische, abstracte en steriele prediking, waarin er een kloof is ontstaan tussen de wereld van de preek en de wereld van de hoorders. Samen pleitten zij voor meer beweeglijkheid en voor een sterkere gerichtheid op de existentialiteit en contextualiteit van de hoorders, waardoor het reële leven in beeld komt. Het menselijk subject geven zij in hun preekvisie dus een grotere plaats. Graafland wil dit voluit gereformeerd invullen, met nadruk op het eenzijdige karakter van de openbaring van God.

Als het sacramentele aspect van de prediking ontbreekt, verliest de prediking haar kracht. Dan wordt de preek steriel en abstract. Dan functioneert het wezen van de prediking niet meer. Dit soort prediking werkt secularisatie in de hand, terwijl prediking dit juist zou moeten tegengaan. In de prediking zou God moeten spreken, God moeten worden ontmoet, God als werkzame realiteit aanwezig moeten worden ervaren en Gods heil moeten worden genoten. Met minder is Graafland niet tevreden. Hij kan het zelf echter niet bewerken. Hij kan slechts bidden om de werking van de Geest door het Woord.

5.3 Sacramentaliteit van de prediking in de seculiere tijd

De huidige, seculiere tijd wordt gekenmerkt door een immanent frame, door middel waarvan wij de werkelijkheid interpreteren. Binnen dat immanente frame is het mogelijk de werkelijkheid te interpreteren zonder een beroep te doen op religie. Dat denken stempelt kerk en maatschappij.

Ook de prediking loopt het risico te seculariseren. Zij wordt dan ontdaan van haar ziel, namelijk haar wezen als voertuig van de werkzame presentie van God. De verwachting van Gods aanwezigheid en werkzaamheid in en door de prediking neemt dan af. Diverse analyses bevestigen dat dit niet alleen een risico is, maar ook realiteit is geworden in prediking binnen het gereformeerd protestantisme. Deze kant dient de gereformeerde prediking niet op te gaan, aangezien zij daarmee van haar wortels en haar wezen ontvreemd raakt.

Daarnaast heeft de huidige maatschappij juist die transcendente of sacramentele dimensie van prediking nodig, omdat er in de huidige tijd, uit ontevredenheid over het immanente frame, een onbestemd verlangen naar transcendentie en zingeving groeit in de maatschappij. Prediking moet in dit tijdperk juist vindplaats zijn van het transcendente.

Dat transcendente zal zich existentieel moeten aandienen; als een ervaarbare werkelijkheid. De postmoderne mens wil waarheid namelijk subjectief verifiëren. Dat betekent dat de taal van de prediking de beleving dient aan te spreken in plaats van alleen de ratio. Prediking dient existentieel te zijn; afdalend in het bestaan van de mens. En daar, in die existentiële levensvragen van de postmoderne, seculiere mens, de ontmoeting met Christus laten gebeuren in, met en door de prediking.

5.4 Hoe helpt Graafland?

De vraag waar het me in dit onderzoek om te doen is, is de volgende: *Hoe helpt de visie van prof. dr. C. Graafland op prediking om de waarde van de sacramentaliteit van de gereformeerde prediking te ontdekken in de huidige, seculiere tijd?* Daar komt het nu op aan. Hoe helpt Graafland? En ook: Hoe helpt hij niet?

In de seculiere tijd hebben we prediking nodig die hoog van zichzelf opgeeft, namelijk dat ze voertuig is van het spreken en de reddende aanwezigheid van God. De kerk en de maatschappij heeft transcendente of sacramentele prediking nodig. Tegelijk hebben we prediking nodig die respondeert op de existentiële levensvragen van mensen en die het heil van God in Christus ervaarbaar preekt, zodat er in, met en door de prediking een existentiële ontmoeting gebeurt.

Graafland reikt ons hier de theologie voor aan. Prediking is in zijn theologie het medium van Gods spreken en aanwezigheid. En Gods spreken is per definitie actueel en existentieel; ingaand in onze werkelijkheid. Zowel de hoogte als de diepte van de prediking is daarmee gewaarborgd in de theologie van Graafland.

Graafland had gelijk in zijn pleidooi voor existentiële prediking, als voorkomen van en weg uit de secularisering. Tegelijk ontbreekt het in het werk van Graafland aan concretisering. Hij maakt niet duidelijk wat precies de existentiële levensvragen zijn van de seculiere mens en hoe prediking op dat existentiële niveau het sacramentele element van de verkondiging laat gebeuren, namelijk de ontmoeting met Christus. Die concretisering zien we bijvoorbeeld bij Van Ekris wel. Van Ekris trekt de homiletiek nog dieper in het ‘seculiere vlees’. Dat is misschien ook wel wat Graafland heeft gewild. Hij zocht continu naar de vernieuwing van de gereformeerde traditie en zou daarom niets anders hebben gewild dan dat de prediking en de bezinning daarop zich steeds weer opnieuw verhoudt tot de diepte van het bestaan van de mensen. Als de secularisering vordert en tegelijk soms ineens op zijn retour is, moet prediking zich weer vernieuwen en zich tot die nieuwe werkelijkheid verhouden. Zodat prediking te allen tijde de stem is van de levende God: viva vox evangelii!

6. Evaluatie

Eigenlijk is de omvang van een masterthesis te klein om zo'n omvangrijk onderzoek te doen. Zowel over de sacramentaliteit van de prediking, over de prediking en de theologie van Graafland als over de prediking in de seculiere tijd valt onwijs veel te zeggen. Ik heb het in mijn onderzoek allemaal willen doen. Toch had ik niet één van deze aspecten achterwege willen laten.

Een omvangrijk onderzoek doen in een beperkte omvang eist wel zijn tol. Er zijn onderdelen die ik uitgebreider had willen doen, maar de beschikbare tijd en de beperkte omvang lieten dat niet toe. Daarom is er genoeg ruimte voor vervolgonderzoek.

Er zou uitgebreider onderzoek gedaan kunnen worden naar de preken van Graafland. Ook als het gaat om het functioneren van de sacramentaliteit van de prediking zouden de preken breder en dieper geanalyseerd kunnen worden.

Daarnaast had ik graag studie gedaan naar de gebeden van Graafland die hij deed voorafgaand aan Bijbellezing en prediking, omdat ik vermoed dat die gebeden eens te meer Graaflands verwachtingen van de Bijbel en de prediking blootleggen. Overigens ben ik in mijn onderzoek geen gebeden tegengekomen. Ik vraag me af of ze beschikbaar zijn.

Ik heb me in mijn onderzoek volledig op literatuurstudie gericht. Het zou interessant zijn om (daarnaast) empirisch onderzoek te doen naar het functioneren van de sacramentaliteit van de prediking bij predikanten en/of gemeenteleden.

7. Bibliografie

- A. Augustinus, *In Iohannis Evangelium Tractatus CXXIV (=CC/SL36)*. Turnhout, 1954.
- Augustinus, Aurelius, *Wat betekent de bijbel? Christelijke scholing in tekstbegrip en presentatie. De doctrina christiana ingeleid, vertaald en toegelicht door Jan den Boeft en Ineke Sluiter*. Amsterdam: Ambo; Leuven: Kritak, 1999.
- Barnard, Marcel, 'Prediking', in: *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*, 3^e druk, ed. Paul Oskamp en Niek Schuman, 210-216. Zoetermeer: Meinema, 2001.
- Beach, J. Mark, 'The real presence of Christ in the preaching of the Gospel: Luther and Calvin on the Nature of Preaching', in: *Mid-America Journal of Theology* 10 (1999): 77-134.
- Bie Jr., H.J. de, 'Bibliografie', in: *Uitdagend gereformeerd: Reacties op Prof. Dr. C. Graafland*, red. C.G. Graafland, H.B. Graafland, A.J. Zoutendijk, 222-235. Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.
- Boersma, Arjan, *Tegendraads gereformeerd: Biografie prof. dr. Cornelis Graafland*. Utrecht: Kok-Boekencentrum, 2021.
- Booth, Wayne C., Gregory G. Colomb, Joseph M. Williams, Joseph Bizup en William T. Fitzgerald, *The Craft of Research*. Chicago: The University of Chicago Press, 4th 2016.
- Brink, G., van den en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek: Een inleiding*, 4^e druk. Zoetermeer: Boekencentrum, 2013.
- Dekker, Wim, *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2011: 95-132.
- Ekris, Kees, van, *Dialoog, dans en duel: Preken voor tijdgenoten*. Utrecht: Kok-Boekencentrum, 2022.
- Graafland, C., *Verschuivingen in de Gereformeerde Bonds-prediking*. Woerden: Zuijderduin, 1965.
- Graafland, C., *De continuïteit en actualiteit van de gereformeerde theologie*. Kampen: Kok, 1972.
- Graafland, C., *Wat is geloven? [Geloven vandaag 8]*. Amsterdam: Vereeniging tot Verspreiding der Heilige Schrift, 1972.
- Graafland, C., 'Hoe staan we als kerk tegenover de opwekkingsbeweging?', in: *Kerk en opwekkingsbeweging*, red C. Graafland en L. Kievit, 9-30. Amersfoort: Echo, 1973.
- Graafland, C., 'De prediking als verkondiging', in: *Op de hoogte van de heilsfeiten: Aspecten van de prediking*, red. J. van der Graaf, 9-18. Kampen: Kok, 1975.
- Graafland, C., *Gereformeerden op zoek naar God: Godsverduistering in het licht van de gereformeerde spiritualiteit*, 3^e druk. Kampen: De Groot Goudriaan, 1990.
- Graafland, C., *...om gereformeerd te blijven...: Terugzien, vooruitzien en omhoogzien na 40 jaar studie van de gereformeerde traditie*. Maassluis/Hellevoetsluis: Maassluis Drukkerij, 1993.
- Graafland, C., *Verantwoord gereformeerd: Een voortgezet gesprek*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1995.
- Graafland, C., *Bijbels en daarom gereformeerd*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2001.
- Graafland, C., 'Dictaat: Gereformeerde prediking'.
- Graafland, C., 'Preek over Genesis 32: 21-32'.

Graafland, C., 'Preek over Exodus 3: 6a'

Graafland, C., 'Preek over Lukas 15: 1-7'.

Graafland, C., 'Preek over 1 Korinthe 1: 18'.

Graafland, C., 'Preek over Openbaringen 2: 1'.

Graafland, C., 'Preek over Openbaringen 2: 16'.

Graafland, C., 'Preek over Heidelbergse Catechismus Zondag 7'.

Graafland, C.G., 'Een geboren Redder: Analyse van een Kerstpreek' in: *Uitdagend gereformeerd: Reacties op Prof. Dr. C. Graafland*, red. C.G. Graafland, H.B. Graafland, A.J. Zoutendijk, 17-48. Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.

Hof, W.J., op 't, 'Graafland als dogmenhistoricus', in: *Uitdagend gereformeerd*, red. C.G. Graafland, H.B. Graafland, A.J. Zoutendijk, 49-68. Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.

Hooke, Ruthanna, *Sacramental presence: An Embodied Theology of Preaching*. Lanham: Lexington Books, 2023.

Immink, Gerrit, 'De reformatorische preek', in: *Ritueel bestek: Antropologische kernwoorden van de liturgie*, ed. Marcel Barnard en Paul Post, 228-233. Zoetermeer: Meinema, 2001.

Immink, F. Gerrit, 'Homiletics: The Current Debate', in: *International Journal of Practical Theology*, vol. 8, 1 (2004): 89-121.

Immink, F.G., *Het heilige gebeurt: Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2011.

Immink, F.G., *Over God gesproken: Preken in theorie en praktijk*. Utrecht: Boekencentrum, 2018.

Jung, Jae-Woong, 'The sacramentality of preaching: A sacramental Theological Approach to Preaching as the Word of God' in: *신학과 실천* 70 (2020): 61-92.

Josuttis, Manfred, *Die Einführung in das Leben: Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1996

Leede, Bert, de en Ciska Stark, *Ontvouwen: Protestantse prediking in de praktijk*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2017.

Leede, H., de, 'Theologische communicatie met gemengde gevoelens: Graafland in gesprek met Barth, Kuitert en Berkhof', in *Uitdagend gereformeerd: Reacties op Prof. Dr. C. Graafland*, red. C.G. Graafland, H.B. Graafland, A.J. Zoutendijk, 198-213. Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.

McGrath, Alister E., *De toekomst van het christendom*. Utrecht: Kok, 2012.

Miskotte, K.H., *Om het levende Woord: Opstellen over de praktijk der exegese, 2^e druk*. Kampen: Kok, 1973.

Oberman, Heiko A., 'Preaching and the Word in the Reformation', in: *Theology Today* v18 n1 (1961): 16-29.

Pater, Robert, 'De eschatologische maaltijd: Onderzoek naar de visie op het heilig avondmaal en de deelname aan dit sacrament in preken van Cornelis Graafland (1928-2004)'.

Reuver, A., de, 'Van Calvijn tot Graafland: Graaflands en Calvijns predestinatieleer', in: *Uitdagend gereformeerd: Reacties op Prof. Dr. C. Graafland*, red. C.G. Graafland, H.B. Graafland, A.J. Zoutendijk, 69-91. Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.

Ruijter, K., van, *Horen naar de stem van God: Theologie en methode van de preek*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2013

Ruler, A.A., van, 'Structuurverschillen tussen het Christologische en het Pneumatologische gezichtspunt' in *Verzameld Werk, deel IV-A*, red D. van Keulen (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011).

Stark, Ciska, *Proeven van de preek: Een praktisch-theologisch onderzoek naar de preek als Woord van God*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2005.

Taylor, Charles, *Een seculiere tijd* [vertaald door Marjolijn Stoltenkamp]. Rotterdam: Lemniscaat, 2009.

Verboom, W., 'Om het verbond: Een onderzoek naar de plaats van het verbond in de theologie van C. Graafland', in: *Uitdagend gereformeerd: Reacties op Prof. Dr. C. Graafland*, red. C.G. Graafland, H.B. Graafland, A.J. Zoutendijk, 69-91. Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.